

Η ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Επιμέλεια - Έρευνα - Σχόλια

Γιώργος Ιωαννίδης

ΑΘΗΝΑ 2013

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑ (ΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ)

A.Π.	= Ἀρχεῖον Πόντου
AB	= Analecta Bollandiana
A S V	= Acta Sanctorum Vollandiana
B	= BYZANTION,
B P S	= Barbosa Pastoralis Sollicitudinis, etc., Tit.I, ch. v
C E	= Catholic Encyclopaedia
C F H B	= Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CNRS	= Centre National de la Recherche Scientifique
CSHB	= Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
E A	= Ἑλληνική Παλατινή Ἀνθολογία
E E B Σ.	= Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟΝ=	Charles Du Cange, Du Fresne, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis
Hefele	= Hefele-Leclercq, "Hist. des Conc.", I, 1037 Mansi = Mansi, "Concilia", IV, 465
L P =	= Liber Pontificalis, Ἔκδοσις Duchesne, 389.
N.E.	= Νέος Ἑλληνομνήμων
A.Π.	= Ἀρχεῖον Πόντου
T. G. F.	= Tragicorum Graecorum Fragmenta, Vol. IV: Sophocles: Editio correctior et addendis aucta. Hrsg. von Stefan Radt, (F 730 a-g hrsg. von R. Kannicht) 4th ed).

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγαθίας	= Ἀγαθίου Μυριναίου Σχολαστικοῦ Ἱστοριῶν A, (R.Keydell, Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque Corpus Fontium Historiae Byzantinae 2. ἐκδ De Gruyter Berlin 1967)
Ακροπολίτης	= Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Χρονική Συγγραφή, 7. 14
Αρριανός	= Ἀρριανού Ἀλεξάνδρου Ανάβασις, (A.G.Roos - G. Wirth, Flavii Arriani quae exstant omnia, ἐκδ Teubner Leipzig 1967)
Ἀστερίου	= Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασειας, ὁμιλία εἰς τόν πλούσιον καί τόν Λάζαρον, TLG
Ἀρτεμίδωρος	= Ἀρτεμίδωρος, Κασίω Μαξιμῷ (R.A.Pack, Artemidori Daldiani onirocriticon libri v ἐκδ. Teubner, Leipzig, 1963)
Bango	= Bango of Alba, ad Henricum IV MGH, SS II 591-681, lib. VII, 2, σελ. 672. Ceccheli, Vita di Roma, 2. σελ. 970. Ladner, Papstbildnisse 2, σελ. 24.
Bank ¹	= A.V. Bank, Byzantine Art in the collections of Soviet Museums. Leningrad, 1985.
Bank ²	= A.V. Bank, Dumbarton Oaks Collection, MS
B; iow ¹	= B; iow Ἀγ; ioy Ueod; vroy, A S V, Aprilis, I, ix
Βίος ²	= Βίος Ἁγίου Φιλαρέτου, Byzantion, 9 (1934), 135
Βίος Αντωνίου	= Ἀθανασίου του Μεγάλου Βίος Ἁγίου Αντωνίου, P.G. 26. 968-969.
Caratzas	= C. Caratzas, Byzantinogermanica BZ 47 (1954).
Crierson	= Crierson, DOC, III,
Delvoye	= Charles Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη, 3η ἐκδοση, Αθήνα 2000.
Ch. Diehl	= Ch. Diehl L'Art byzantin dans L'Italie méridionale (1894) 203.
Effenberger	= A. Effenberger - H. G. Severin, Staatliche Museen zu Berlin. Das Museum fur spatantike und byzantinische Kunst (1992)
Γεώργιος Μοναχός	= Γεώργιος Μοναχός, Χρονική Ἱστορία, 563. 19 - 564. 1
Γρηγοράς	= Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ἱστορία,
Γρηγόριος ¹	= Λεξικόν τῶν Λόγων Γρηγορίου Θεολόγου,
Γρηγόριος ²	= Γρηγόριος Ναζιανζίνος, Εἰς τόν Μέγαν Βασίλειον Ἐπιτάφιος, 61.3.2 TLG
Delvoye	= Charles Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη, μφ Μαντώ Παπαδάκη, Αθήνα 2000 σελ. 455 καί εἰκ. 168
Εὐσέβιος	= Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,
Εὐστάθιος ¹	= Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Περὶ Διορθώσεως Μοναχικοῦ Βίου, PG 135, 830
Εὐστάθιος ²	= Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Συγγραφή τῆς Ἀλώσεως Θεσσαλονίκης, TLG,
Heraldry	= Heraldry στο Catholic Church, Humanities: 1978 σ. 50
Θεοδώρητος Κύρου	= Θεοδώρητου Ἐπισκόπου Κύρου Ἐκκλησιαστική Ἱστορία
Θεοφάνης	= Θεοφάνης, Χρονογραφία, TLG
Ἰουστινιανός ¹	= Φλαβίου Ἰουστινιανοῦ Διάταγμα «Περὶ Ἀσύλου» στο M. Amelotti and L. M. Zingale, Scritti teologici ed ecclesiastici di Giustiniano Milan 1977 (καὶ στο TLG)
Ἰουστινιανός ²	= Φλαβίου Ἰουστινιανοῦ «Νεαραί» στο Corpus iuris civilis, vol. 3, ἐκδ Weidmann, Berlin, 1895.
Ἰωαννίδης	= Γιώργος Ἰωαννίδης, Τό Χρονικόν τῆς Μονεμβασίας...
Καντακουζηνός	= Ἰωάν. Καντακουζηνοῦ Ἱστορία, TLG
Κεδρηνός	= Γεώργιος Κεδρηνός, Σύνοψις Ἱστοριῶν. (I. Bekker, Georgius Cedrenus ope, C S H B ἐκδ. Weber, Bonn 1838
Κίνναμος	= Ἰωάννης Κίνναμος Ἐπιτομή Ἱστοριῶν, TLG

- Kirchenlex., s.v. Hirtenstab (βλ Θεόδωρο Πρόδρομο καί Μανουήλ Φυλή)Α. Ξυγκόπουλος, Βυζαντινή Παράστασις Μηνός Αύγουστου. Έπετηρίς Βυζαντινών Σπουδών. Α΄ 1924, 182-187
- Κλητορολόγιο = Ν.Οικονομίδης, Κλητορολόγιον Φιλοθέου, Παρίσι, 1972, σελ. 201 (στά Γαλλικά)
- Κοδινός = Ψευδοκοδινός, Περί Όφφικίων, TLG
- Kondakon = Ν.Ρ. Kondakon, Les costumes a la cour Byzantine. Byzantion I (1924),
- Κουκουλές = Φαίδων Κουκουλές, Περί Βυζαντινών τινυν φορεμάτων, ΕΕΒΣ, Δ, σελ.89 κε.
- Λάμπρος = Σπ. Λάμπρος, Ιστορία της Ελλάδος
- Λεξικό¹ = Σουίδα, Λεξικό(A. Adler, Suidae lexicon, [L G .1-1.4 έκδ Teubner] Leipzig 1928
- Λεξικό² = Ησύχιος, Λεξικό, TLG
- Λέων¹ = Λέων Γραμματικός, (Ψευδοσιμεών Μάγιστρος), Ιστορία, TLG
- Λέων² = Λέων Διάκονος Ιστορία, Βιβλίον Α – Ι, TLG
- Λογοθέτης = Συμεών Λογοθέτης, Χρονογραφία, TLD
- Λυδός, = Ίωάννης Λυδός, Περί Αρχών τής Ρωμαίων Πολιτείας
- Μαλάλας = Ίωάννης Μαλάλας, Χρονογραφία, TLG
- Mann = Horace K. Mann, Lives of the Popes in the ealy Middle Ages London, St Louis 1902
- Martialis = Martialis, III, 93, 4
- Μαυρικίος = (Ψευδο) Μαυρικίου Στρατηγικόν
- Millit = G. Millit. Recherches sur l' iconographie de l' evangile aux xiv - xv et xvi siecles 8
- Müller = Karl Otfried Müller, Die Etrusker, vol. 1 Paperback – 8 Jun 2010.
- Νικηφόρος = Νικηφόρος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ιστορία Σύντομος, 4. 23 TLG
- Norris = Herbert Norris, Church Vestments (Dutton 1950, επανέκδ. Dover, 2002.
- Ξυγκόπουλος = Α. Ξυγκόπουλος, Βυζαντ Παράστασις Αύγουστου. Έ Β Σ. Α΄ 1924, 182-187
- Officia = Άγνώστου, De officiis, έκδοσις Verreaux, σελ. 264
- Πακουριανός = Ρ. Gautier, Τυπικόν Σεβαστού Γρηγορίου Πακουριανού.
- Παλλάδιος = Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ιστορία, TLG
- Παναρέτος, = Παναρέτου, Περί των της Τραπίζούντος βασιλέων, των Μεγάλων Κομνηνών, όπως καί τότε καί τίσον εκατος έβαούλευσεν (στο (Tafel, Enstathii ornscula 366. 94).)
- Pont. Rom = Catalani, Pont. Rom., Proleg., xx
- Πορφυρογέννητος¹ = Κωνσταντίου ΙΖ΄ Πορφυρογέννητος, Περί Άρετής και Κακίας, TLG
- Πορφυρογέννητος² = Κωνσταντίου ΙΖ΄ Περί Βασιλείου Τάξεως, (J.J. Reiske, Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae CSHB έκδ Weber Bonn 1829).
- Πορφυρογέννητος³ = Κωνσταντίου ΙΖ΄ Πορφυρογέννητος, Περί Πρέσβεων, TLG
- Προκόπιος¹ = Προκόπιος, Περί Κτισμάτων, TLG
- Προκόπιος² = Προκόπιος, Ύπερ τών πολέμων, TLG
- Προδρομικά = Του Προδρόμου κυρού Θεοδώρα προς τον Βασιλέα Μαυροϊωάννην D.C. Hesseling – H. Pernot, Roemes Prodromiques, Amsterdam 1910
- Πρωτονοτάριος = Πέτρος Πρωτονοτάριος, «Η Βυζαντινή Νομισματοκοπία» στο «Νομίσματα και χάρτες στον ελληνικό χώρο», 1204 – 1900, Σεπτ. - Οκτ. 1983, Μουσείο Μπενάκη,
- Ράνσιμαν, Βυζαντινός Πολιτισμός, μτφρ. Δέσποινα Δετζώρτζη, 1969,
- Reusens = Reusens, Elém. d'arch. chr t., I, 504
- Σκυλίτζης = Ίωάννης Σκυλίτζης, Σύνοψις Ιστοριών, Bas1(I.Bekker, Ioannis Scylitzae ope, C S H B έκδ. Weber, Bonn 1839)
- Smith = W.Smith, DCL LLD :Dictionary of Gr and Roman Antiquities, John Murray, London, 1875
- Σιμοκάτης = Θεοφύλακτος Σιμοκάτης, Έπιστολή Ε΄, dialog. TLG
- Σλουμβέρζε = Γουσταύου Σλουμβέρζε Κωνσταντίνος Παλαιολόγος μτφ Σπ. Λάμπρος Αθήναι 1914.
- Συμεών Θεσσαλονίκης=Συμεών Θεσσαλονίκης Περί της Ιεράς Τάξεως της Κηδείας κεφ. ΤΞΑ΄ PG 155, 676.
- Συνεχιστής¹ = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού., Βίοι τών Νέων Βασιλέων, TLG
- Συνεχιστής² = Θεοφάνους Συνεχιστής = Γεώργιος Μοναχός, Πρόλογος Χρονικής Ιστορίας, TLG
- Σωζομενός = Σωζομενός, Έκκλησιαστική Ιστορία, TLG
- Σωκράτης = Σωκράτης Σχολαστικός, Έκκλησιαστική Ιστορία, TLG
- Σφραντζής = ΨευδοΣφραντζή, Χρονικόν, 432. 29 – 432. 31
- Φειδάς = Βλάσιος Φειδάς, Έκκλησιαστική Ιστορία, τ. β΄
- Finlay = G. Finlay, Griechenland u. Trapezunt σελ 373
- Φωκάς = Νικηφόρος Φωκάς, Περί Παραδρομής (G. Dagron, Le traite sur la guerilla (de velitation) de l'empereur Nicephore Phocas (963-969) C N R S Paris 1986
- Χρονικά = Μαντώ Καραμεσίνη-Οικονομίδου Δωρεά Πρωτοναρίου, ΑΔ 23 - Χρονικά, σ.14-15, πιν. 7, αρ. 15.
- Χρυσάνθος = Χρυσάνθου, Έκκλ. Ιστορία Τραπεζούντος, Α.Π. Γ-Δ,
- Χρυσόστομος¹ = Ίω. Χρυσόστομος, Πρός Όλυμπιάδα, Έπιστολή Η΄, 088. 8. 6. 3
- Χρυσόστομος² = Ίω Χρυσόστομος, Πρός τούς πολεμούντας τοίς επί τό μονάζειν έναγουσι TLG
- Χωνιάτης, Χρονική Διήγησις, έκδοση De Gruyter, Βερολίνο, 1975.
- Zacos = G. Zacos, - A. Veglery, Byzantine Lead Seals, I.1 (Basel, 1972)
- Ζωναράς = Ίωάννης Ζωναράς, Έπιτομή Ιστοριών, Teubner. Leipzig 1870
- Ζώσιμος = Ζώσιμος, Νέα Ιστορία, (f paschoud Zosime. Histoire nouvelle, έκδ. Les Belles Lettres Paris 1979)

Α. ΑΠΟ ΠΟΥ ΑΝΤΛΟΥΜΕ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Πληροφορίες για την ένδυμασία των Βυζαντινών μας παρέχουν πρώτα-πρώτα τά αρχαιολογικά ευρήματα όπως χιτώνες και ύποδήματα, πύλοι, ο φερόμενος ως Σάκος του Ίωάννη Α΄ Τζιμισκή, οι διάλιθες ζώνες κ.ά., οι μεταλλικές και δερμάτινες πανοπλίες. Αλλά και τά εργαλεία με τα οποία κατασκεύαζαν ενδύματα (έξαρτήματα άργαλιού όπως άγνήθες, νήματα, άντι, ξυλόκτενο κ.ά. πού εκτίθενται σε μουσειά), είναι βασική πηγή πληροφοριών για τόν τρόπο ραφής και βαφής των βυζαντινών ενδυμάτων. Τό ζεύγος στεφάνων νεονύμφων και οι δακτύλιοι με έγχάρακτες έπιγραφές, τά διάλιθα ενώτια, τό κτένι και οι χρυσοί «τέττιγες» τά φιαλίδια των μυρεψών σε Βυζαντινά Μουσεία, δίνουν μία ιδέα για τά κοσμήματα πού συνόδευαν τήν ένδυμασία. Διάφορα λινά, μάλλινα ή μεταξωτά ύφάσματα πού βρέθηκαν σε άνασκαφές στην Αίγυπτο και άλλου, έργαλεία και έργαστήρια πού βρέθηκαν, μās εισάγουν στόν τρόπο ύφανσης και στίς ποιότητες των ύλικών από τά όποια κατασκευάζονταν ενδύματα.

Τά νομίσματα είναι αξιόλογη πηγή πληροφοριών άφοϋ εικονίζουν αυτοκράτορες με έπίσημη στολή, μέλη τής βασιλικής οικογενείας, άκόμη και επισκόπους Ρώμης πού τόν 8^οαι. έξέδιδαν ιδιαίτερο νόμισμα. Εικόνες χαράγματα και διακοσμήσεις σε σκεϋή ή σε άγγεία έχουν ως θέμα στολές και ενδύματα. Πληροφορίες βρίσκουμε και σε τοιχογραφίες, φορητές εικόνες και παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά όπως στόν διάκοσμο του Ίεροϋ Παλατίου με σκηνές από τήν άγροτική ζωή. Τοιχογραφίες στά Ανάκτορα Τραπεζοϋντος όπου εικονίζονται μέλη τής οικογένειας των Μεγάλων Κομνηνών. Ψηφιδωτά σε ναούς όπως στόν Άγ Δημήτριο τής Θεσσαλονίκης εικονίζουν σκηνές από τήν άλωση πόλεων ή κτήτορες ντυμένους με έπίσημη στολή ή καθημερινή ένδυμασία. Μικρογραφίες χειρογράφων εικονίζουν τίς τάξεις και τίς άσχολίες τους όπως τήν ζωή των οικόδομων, των εργατών σε βιοτεχνίες, ψαράδων και ναυτών, άγροτών και όδοιπόρων. Σε εικονογραφημένα Μηνολόγια - Συναξάρια ο ζωδιακός κύκλος δίνει μία ιδέα για εποχιακές ένδυμασίες κυρίως στην ύπαιθρο.

Αρκετές πληροφορίες παρέχει η «Βασίλειος Τάξις» (άποδίδεται στον Κωνσταντίνο Ζ΄), το «Περί Όφικίων» (άποδίδουν στό Γ. Κοδινό) κ.ά., όπου περιγράφεται η βασιλική στολή και η εθιμοτυπία στο «Ίερόν Παλάτιον». Λεπτομέρειες για τη στρατιωτική εξάρτηση δίνουν το «Στρατηγικόν» του Μαυρικήου, το «Περί Παραδρομής» Νικηφόρου Φωκά κ.ά. Στά Χρονικά και σε Ίστορίες περιγράφονται στολές των «Βαρβάρων» πού επισκέπτονταν τό Βυζάντιο.

Ιδιαίτερη αξία έχουν ποιήματα (όπως Προδρομικά) όπου περιγράφεται ή καθημερινή ζωή στην πόλη και στην ύπαιθρο. Οι «Λόγοι» Πατέρων τής Έκκλησίας σε πολλά σημεία δίνουν πλήρεις ή έλλειπείς περιγραφές τής οικογενειακής ζωής και δίνουν μία ιδέα τής ένδυμασίας στίς γειτωνίες τής πόλεως. Σε βίους Άγίων (Άγ Φιλαρέτου, Άγ Νείλου, Θεοδώρου Τριχίνα), ύπάρχει πλήρης περιγραφή τής άγροτικής ή στρατιωτικής ζωής και του τρόπου ένδυσης πολλών τάξεων. Στη Λαυσαϊκή Ίστορία και στό Σωζομένο άντλοϋμε πληροφορίες για ενδύματα των μοναχών, των άσκητών και των πενήτων στους πρώτους τρεις αιώνες.

Τέλος σε Νόμους και Διατάξεις («Νεαρές» Ζήνωνος-Ιουστινιανού) γίνεται λόγος για ένδυμασία άνωτέρων ύπαλλήλων. Οι Αποφάσεις Συνόδων ή «Κανονικές Έπιστολές» (όπως του Πάπα Κελεστίνου Α΄) αναφέρονται σε ένδυμασία επισκόπων και μοναχών.

Στό άρθρο αυτό ή καθημερινή άμφίεση ιερέων και οι λειτουργικές στολές αναφέρονται ή περιγράφονται χωρίς τούς συμβολισμούς πού τούς άποδόθηκαν, μια και ή προσέγγιση πού επιχειρείται εδώ είναι καθαρά ίστορική. Έξ άλλου μία σειρά αξιόλογες έργασίες στην Έλλάδα και στό έξωτερικό πού αναφέρονται στά Ίερά Άμφια έχουν εξαντλήσει τό θέμα των θεολογικών και άλλων συμβολισμών.

Και κάτι που πρέπει να προσέξουμε: Όπως μαθαίνουμε από τα κείμενα, άρχικά στο Βυζάντιο επικρατεί ή Ρωμαϊκή μόδα. Μέχρι τον 6ο αι. ή άρχουσα τάξη δεν διέφερε πολύ στο ντύσιμο από τους Ρωμαίους πατρικίους του 3^{ου} - 4^{ου}αι. Η μόδα αυτή είχε διαμορφωθεί σιγά - σιγά ήδη από την εποχή του Μεγ. Αλεξάνδρου και με τόν χρόνο δέχτηκε έπιρροές ανατολίτικες (ιδιαίτερα περσικές). Οι πόλεμοι με τούς Ούννους, με τόν Χοσρόη και με τούς Άραβες και τό φθηνό μετάξι από τόν 6^οαι. έφεραν επαναστατικές άλλαγές και στην ένδυση.

B. ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΗΣ «ΕΘΙΜΟΤΥΠΙΑΣ» : Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΑΙ ΤΟ «ΙΕΡΟΝ ΠΑΛΑΤΙΟΝ»

Σημαντικό συστατικό βασιλικής στολής στο Βυζάντιο, ήταν η «ζώνη» (ταινία μεταξωτή ή μεταλλική χρυσοποίκιλη) που είχε ίδια μορφή με το πρώιμο διάδημα. Η περσική προέλευσή της είναι βέβαιη – ή χρήση της συνδέεται με το Μ. Αλέξανδρο¹. Τον 6^ο αι ή βασιλική ζώνη ήταν «λιθοκόλλητος» ύφασματινη ή χρυσή όπως αυτή που ο Μαυρίκιος χάρισε στο Χοσρόη². Ο βασιλεύς ως διοικητής του στρατού τη φορούσε στή μέση. Δεν έλειπε ποτέ από την επίσημη στολή (στον νέο βασιλιά πρώτα έδιναν ζώνη και έπειτα στέμμα)³. Το «ἀποθέσθαι τὴν ζώνην» σήμαινε παραίτηση από το βασιλικό⁴ ή το στρατιωτικό αξίωμα⁵. Σκληρότατη ποινή ήταν να αφαιρέσουν από αξιωματούχο «τὴν ζώνην τῆς ἰδίας ἀρχῆς»⁶. Ο Βασίλειος Α΄ διέταξε να θανατωθεί ο υπασπιστής του που είχε αναγκαστεί να κόψει με σπαθί τη ζώνη του βασιλιά σώζοντάς τον από βέβαιο θάνατο⁷. Ήταν εξευτελιστικό για έναν ήγεμόνα ή στρατηγό (άκόμα και βάρβαρο) να τον οδηγούν στην εκτέλεση «τραβώντας τον από τη ζώνη»⁸. Γνωστές είναι και οι αφιερώσεις «πολυτελοῦς ζώνης» σε Προσκυνήματα (όπως γινόταν και στην Αρχαία Ρώμη)⁹.

Δεν είναι σαφές από πότε η ζώνη ονομάστηκε «διάδημα»¹⁰, όμως μέχρι τον 4^ο αι το βασιλικό «διάδημα» ήταν στρατιωτική ζώνη που δινόταν κυκλικά στο μέτωπο (στέφανος) για αυτό τό έλεγαν και «στέμμα»¹¹. Μέχρι τον 6^ο αι. τη ζώνη αυτή (ή ομοίωμα ζώνης) ένας στρατιωτικός τὴν ἔδενε στο μέτωπο του ήγεμόνα ἐνῶ ὁ στρατός τὸν ἐπευφημοῦσε¹². Πρῶτοι ὁ Διοκλητιανός και ὁ Κωνσταντῖνος Α΄ κόσμησαν¹³ τὸ Διάδημα με πολύτιμους λίθους¹⁴. Από τον 5^ο αι το Διάδημα μιμείται τα ανατολίτικα ηγεμονικά στέματα (το έλεγαν «ζείρη»¹⁵ και είχε σχήμα τείχους με πολεμίστρες). Μέχρι τον Ίουστινιανό Α΄ οί βασιλεῖς εικονίζονται σέ ἀπολλώνεια μορφή να φοροῦν διάλιθο διάδημα. Ο Μαυρίκιος¹⁶ για πρώτη φορά εικονίζεται με στρατιωτικό «καράνος» χωρίς διάκοσμο ἐνῶ ὁ διάδοχός του, Φωκάς, ἐγκαινιάζει νέα ἐποχή με «γένειο» και ὀγκῶδες στέμμα. Τὸ διάδημα που «περιδέθηκε» στήν κεφαλή του Ἀνδρόνικου δέν γνωρίζουμε ἂν ἦταν ταινία, ὅμως πάνω ἀπό αὐτό ἔριξαν «καπνικό(;) κάλυμμα» – ἔθιμο που ἔφεραν οί Λαζοί στρατιῶτες¹⁷.

Ο Κωνσταντῖνος Δ΄ φορούσε διάλιθο διάδημα¹⁸ ὅμως σε ἐπίσημες τελετές εικονίζεται με ὀγκῶδες διάλιθο στέμμα - ἐξέλιξη στρατιωτικοῦ «καράνου». Από τὸν 9^ο αι. θά καθιερωθεῖ το τρουλόσχημο στέμμα, το γένειο και τα βαρύτιμα χρυσοποίκιλα ἄμφια (περσική εθιμοτυπία)¹⁹. Ο Βασίλειος γυρίζοντας ἀπό τὸν πόλεμο τῆς Τερρικής φορεῖ «περικεφάλαιον καισαρικόιον»²⁰. Το στέμμα θά πάρει τελική μορφή ὅταν ὁ ἡγεμόν τῆς Οὐγγαρίας Στέφανος θά στεφθεῖ το 997 ἀπό τὸν Πάπα Σιλβέστρο Β΄ με διάλιθο στέμμα – ἀπομίμηση τρουλόου ἐκκλησίας²¹. Ἄν ὁ Φώτιος ἔστειπε τὸν Βασίλειο Α΄ με «λιτό στέμμα»²² ὅμως ὁ διάδοχος, Λέων ΣΤ΄ εικονίζεται με τρουλόσχημο κάλυμμα κεφαλῆς²³. Σε τοιχογραφία τῶν Βλαχερνῶν²⁴

¹ Πρῶτος ὁ Μ. Αλέξανδρος φέρεσε «Περσική ζώνη, διάλευκο χιτῶνα και διάδημα» παρά τὴν ἀντίδραση τῶν Μακεδόνων ἐταίρων. Πορφυρογέννητος¹, 1 246. 16. Πάντα ἡ ζώνη συμβόλιζε δύναμη: «Καπαδόκαι φαῦλοι μὲν αἰεὶ/Ζώνης δέ τυχόντες / φαυλότεροι» Δημοδόκου ἐπίγραμμα Ε Α, 11. 238. 1

² Πορφυρογέννητος³, 486. 7

³ Κωδινός, 256. 25

⁴ Πορφυρογέννητος¹ 1. 200. 25

⁵ «Τὴν ζώνην ἑαυτοῦ λύεται και ἄσμενος ἐξεχώρησεν τῶν βασιλείων». Λεξικό¹, Alfa. 450. 17

⁶ Ίουστινιανού, Διάταγμα περὶ Ἀσύλου, 10.

⁷ Λέων¹ 262.3 – 262.8

⁸ Πορφυρογέννητος¹, 1. 333. 10

⁹ Πορφυρογέννητος¹, 1. 191. 7

¹⁰ «Ὁ νῦν καλεῖται διάδημα, ἐλέγετο πάλαι ζώνη στρατιωτική δηλοῦσα τιμὴν». Κωδινός, 199. 13 – 14.

¹¹ Κωδινός, 199. 3 – 13

¹² «ὁ αὐτοκράτωρ ταινιῶνεται τῷ βασιλείῳ στέφει» Λέων¹, 48. 21. Κεδρηνός, 1. 572. 7 2. 209. 13 2 2. 296. 21. Ἐπίσης «τὸν Δεσπότην τῷ τῆς βασιλείας διαδήματι ταινιοῖ» Ἀκροπολίτης, 7. 14.

¹³ «... ἄχρι Διοκλητιανού, ὃς πρῶτος στέφανον ἐκ λίθου τιμίας συγκείμενον τῆ κεφαλῆ περιθεῖς ...» Λυδός, Περί Ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων Πολιτείας, 124, 20

¹⁴ Τούς ἔφερε ὁ Μητροδωρος ἀπό Περσία και Ἰνδία Κεδρηνός, Σύνοψις Ἱστοριῶν, 1. 516. 15. Διάδημα («στέφανο διάλιθο») φέρεσε και ὁ Ἀναστάσιος Α΄ ὅταν ἀνέβηκε στο θρόνο. Πορφυρογέννητος², πδ΄ 1. 423. 14-15.

¹⁵ Στὴ Συρία ἡ λέξις ζείρη ἦταν ταυτόσημη με τὴν ταινία) Λεξικό², Ζήτα. 100

¹⁶ «Σόλιδος Μαυρικίου» (χρυσό) 6^{οο} αι. Στὸ «χρυσό νόμισμα Ηρακλείου» οί εικονιζόμενοι φοροῦν διάλιθο στέμμα με σταυρὸ στήν κορυφή (ὅπως στο ψηφιδωτό του 680 στον Ἅγιο Ἀπολλινάριο τῆς Ραβέννας)..

¹⁷ Εὐστάθιος, 50, 25

¹⁸ Σε χρυσό νόμισμα (668) και σέ χειρόγραφο ὁ Παγωνάτος εικονίζεται με στολή θριάμβου

¹⁹ τὴν ἐποχή του Θεοφίλου τὸ στέμμα σέ ἐπίσημες τελετές εἶναι περσική «τιάρα» με χριστιανικά σύμβολα.

²⁰ (γνωστό ὡς «σαρίκιν») Πορφυρογέννητος², 500.7

²¹ Delnoye, σελ. 455 και εικ. 168

²² Συνεχιστής¹, 832. 20 - 833. 6

²³ Το κάλυμμα τῆς κεφαλῆς του εἶναι Περσική «μίτρα» ἴδιο με του Στεφάνου τῆς Οὐγγαρίας. (ὅπως στο μεταξωτό ὑφασμα στο Μουσείο Ὑφασμάτων τῆς Λυόν). Ν.Ε. τ. Ε΄ σελ. 304. και σελ. 299, 301, 307.

²⁴ μικρογραφία 12ου αι. vat. Gr.1176. Σφραγιδολίθοι ἀντιγράφων ψηφιδωτά και μικρογραφίες. Zacos, I.1(1972),88 κ.έ.

εικόνα του Άλεξίου Α΄ δίνει μια ιδέα εξελιγμένης βασιλικής μίτρας²⁵ –ή τιάρας – την εποχή της παρακμής. Τέλος, οι Μεγάλοι Κομνηνοί (Τραπεζούντα) ανάλογα με την κατάσταση, μπορούσαν να φορούν άλλοτε διάλιθο τρουλόσχημο στέμμα όπως ο Αλέξιος Δ΄ Μέγας Κομνηνός στη μικρογραφία Μ Διονυσίου και άλλοτε απλή «ταινία» με δυο σειρές μαργαριτάρια όπως ο Μανουήλ Α΄ Μέγας Κομνηνός στην τοιχογραφία του Μητροπολιτικού Ναού της Χρυσοκεφάλου Τραπεζούντος²⁶ και ο Ιωάννης Β΄ Μέγας Κομνηνός στο «άσπρο» (ασημένιο νόμισμα 1280 1297)²⁷.

Σε ένδειξη πένθους, ο βασιλιάς έπρεπε να εμφανίζεται ενώπιον του λαού χωρίς στέμμα όπως ο Ίουστινιανός, μετά τους σεισμούς του 548²⁸. Ο Ίουστίνος Α΄ στο σεισμό που κατέστρεψε την Αντιόχεια μπήκε στην εκκλησία με «μαντίον πορφυροῦν» στο κεφάλι (μήπως κόκκινο μαντήλι);²⁹ Ο Θεοδοσίος για τη σφαγή στον ίππόδρομο Θεσσαλονίκης υποχρεώθηκε από τον επίσκοπο Αμβρόσιο να εισέλθει στο ναό άσκεπής με λιτά τά μαλιά³⁰. Ο Αρκάδιος βγήκε χωρίς διάδημα να ηρεμήσει τους επαναστάτες³¹.

Ένα είδος υποκάμισο («στιχάρι», συνήθως λευκό όπως το επίσημο στιχάρι του Άναστασίου), τον 10^ο αι. εξελίχθηκε σε Διβητήσιον (στρατιωτικός χιτώνας με κοντά μανίκια³²). Μπορεί να ήταν είτε αὔροκλαβον (auroclavum) με χρυσά κεντήματα (aureos clavos), ή «παγανόν» απλό και λιτό χωρίς κανένα κόσμημα. Διβητήσιον και χλαμύδα φορούσε ο αυτοκράτωρ και κατά τη στέψη του³³ και κατά την τελετή προαγωγής αρχόντων σε κάποιο αξίωμα³⁴. «Τζιτζάκιον - διβητήσιον» φορούσε ο Κωνσταντίνος Ε΄ στά γενέθλιά του και την ημέρα της Πεντηκοστής³⁵, το «μανιάκι» (φαρδύ ώμοφόριο μέχρι τον άγκώνα ή λίγο πιο πάνω από τον καρπό όπως των «βαρβάρων Ίσαύρων») και ο «λώρος» (μεταξωτή ταινία, από τον δεξιό ώμο μέχρι τη μέση) αποτελούσαν τη «βασιλική εσθήτα» - χρυσοῦφαντη ή κόκκινη παραλλαγή επίσημης στολής των πατρικίων³⁶. Ο Λέων Δ΄ φορούσε «εσθήτα ροδοειδέσι χροαίς εκλάμπουσιν». Ο πατέρας του, Κώνστας Β΄, όταν σε ναυμαχία κινδύνευε έδωσε την εσθήτα του και κατώρθωσε να διαφύγει³⁷. Ο Μαυρίκιος όταν ο Φωκάς πλησάξε στο παλάτι να τον εκθρονίσει πρόλαβε να βγάλει τη βασιλική εσθήτα και να φύγει χωρίς να τον αναγνωρίσουν³⁸. Όμως ο Φωκάς μετά δέκα χρόνια όταν εκθρονίστηκε βίαια, υπέστη τον έξευτελισμό να τον εκδύσουν τη βασιλική εσθήτα και να του φορέσουν «μέλανα εσθήτα» καταδίκου³⁹.

Η Ρωμαϊκή Τήβεννος, Ετρουσκικό ένδυμα⁴⁰ αυτοκρατόρων, πατρικίων και ρητόρων, στά βυζαντινά χρόνια. άντικαταστάθηκε από Λυδικό επενδύτη όπως τον χρυσοῦφαντο που φορούν οι κτήτορες στο ψηφιδωτό του Αγίου Δημητρίου. Τά «μανικάτα» και τά «κολόβια» του 10^{ου} αι. δέν έχουν την απλότητα της γραμμής που περιέγραφε κάποτε ο Πλίνιος. Παρ' όλ' αυτά ο Ίουστινιανός Α΄ άπονέμει στον Ανθύπατο Παλαιστίνης τό προνόμιο να εμφανίζεται στις έορτές με τη «σεμνή και άρχαία όλοπόρφυρη τήβεννο»⁴¹.

Μεταξύ 870 - 899 την Έορτή του Πάσχα ο βασιλεύς εμφανιζόταν στο λαό με κόκκινο στιχάρι, χρυσά διβητήσιο και λώρο⁴². Από τον 10^ο αι. ο Λώρος περιβάλλει χιαστί τό στήθος⁴³. Στις έορτές για την λήξη του πολέμου έναντιον Άράβων, οι βασιλείς φορούσαν «λώρο» και «διάδημα» και κρατούσαν σκήπτρο με σταυρό ενώ στο άριστερο χέρι κρατούσαν την «άνεξικακία». Αρκετές είναι οι απεικονίσεις

²⁵ Δύο μίτρες στη Βουδαπέστης – η μία δώρο Κωνσταντίνου Θ΄ και η άλλη δώρο Μιχαήλ Ζ΄ στον Ούγκρο βασιλέα. Λάμπρος, Το στέμμα κι η χλαμύδα των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου Ν. Ε. Ι, 209

²⁶ G. Finlay, σελ 373

²⁷ Αργυρό «άσπρο». Στην κυρτή πλευρά ικονίζεται ο Άγ Ευγένιος πολιούχος Τραπεζούντος. Στην πίσω πλευρά ο Ιωάννης Β΄ Μέγας Κομνηνός κρατά λάβαρο και σφαίρα. Πρωτονοτάριος, σελ. 37

²⁸ (Πενθόντας όπως όλοι οι πολίτες, «προσήλθε άνευ στέμματος» στην εκκλησία) Λέων¹, Ιστορία, 128. 9

²⁹ Θεοφάνης, 173. 4 – 173. 5.

³⁰ Κεδρηνός, 1. 558. 22

³¹ «με πολύν πόνο μόλις που μπόρεσε να συγκρατήσει την μανία του στρατού» Ζώσιμος, 5. 32. 5. 7 – 40

³² Κεντημένο με άνθη και ροζέτες στά άκρα, εξέλιξη της Ρωμαϊκής «dives - divitis». Έφθανε κάτω από τά γόνατα

³³ (Δέοντος Γραμματικού, Χρονογρ. 246. 20).

³⁴ Πορφυρογέννητος², 226. 6, 237. 4

³⁵ άπο την χαζαρκής καταγωγής σύζυγό του, Τζιτζάκ που βαπτίστηκε με τό όνομα Ειρήνη. (Κατά την ένθρονισή της εμφανίστηκε με τό ένδυμα αυτό και τό έκανε μόδα. Έρευνητές ταυτίζουν την λέξη «τζιτζάκιον» με τό τουρκικό cizek=άνθος. The Tzitzak : Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 1991.

³⁶ Οι στολές ήταν δώρο - εύνοια του βασιλέα. Ο Μιχαήλ Η΄ προσέφερε πράσινη στολή «πρωτοσέβαστου» στον «πρωτοβεστιάριο» άνεπιό του, Μιχαήλ Ταρχανειώτη και την κίτρινη στολή Έπαρχου στον άνεπιό του, Ιωάννη Παλαιολόγο δίνοντάς του τον τίτλο «πανυπερσέβαστος». Κωδινός, 134. 5 και 134. 15.

³⁷ Κεδρηνός, 1. 756. 10-11

³⁸ Κεδρηνός, 1. 706. 2.

³⁹ «περίζωμα μέλαν» Νικηφόρος, 4. 23. «της βασιλικής εσθήτος άπογυμνώσας και μέλανα ένδύσας και κλοιά περιθείς,» Κεδρηνός, 1. 712. 23

⁴⁰ Müller, 262

⁴¹ Ιουστινιανός² ΡΓ΄, 497.27. Ο Μανουήλ Β΄ τον 15^ο αι. διηγείται ότι είδε στον ύπνο τον πατέρα του να φορεί «κόκκινη τήβεννο και κόκκινο χιτώνα». Καντακουζηνός 2.499.6.

⁴² (οι άποχρώσεις κόκκινου και χρυσοῦ έδιναν λάμψη που άρμόζει στην άναστάσιμη τελετή) Κλητορολόγιον, σελ. 201 Οι πατρικοί φορούσαν λευκά: «έμοιαζαν με τον Χριστό εν τάφω» Πορφυρογέννητος² 513.9 -513.11

⁴³ όπως στο ελεφαντοστό 10^{ου} αι. με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ (Ιστορικό Μουσείο Μόσχας).

αυτοκρατόρων⁴⁴ με Διβιτήσιο και λώρο όπως έχουν διαμορφωθεί από τον 11^ο αι⁴⁵.

Στην Παναγία Χρυσοκέφαλο, Μητροπολιτικό Ναό Τραπεζούντος, μέχρι το 1923 υπήρχε ωραία νομογραφία με τον Μανουήλ Α΄ Μέγα Κομνηνό, ολόσωμο, να φορεί «εσθήτα κοσμημένη με δυο σειρές μονοκέφαλων αετών. Στο στήθος εγκόλιο με εικόνα του Αγίου Ευγενίου έφιππου όπως εικονίζεται συνήθως ο Άγιος σε χρυσά νομίσματα Τραπεζούντος⁴⁶».

Ένα βασιλικό ένδυμα πολύ δημοφιλές στα χρόνια της παρακμής ήταν η «Γρανάτζα», χωρίς ζώνη επιβίωση αυτών που φορούσαν κάποτε οι Ασύριοι βασιλείς⁴⁷. Στο ένδυμα αυτό τα «μανίκια» έφθαναν «μέχρι και των αστραγάλων». Σε κάποιους Άρχοντες ο αυτοκράτωρ έδινε την άδεια να φορούν και αυτοί κάτι παρόμοιο τη «Λαπάτζα» που διέφερε όχι μόνο στο χρώμα (έπρεπε να δένουν ζώνη στη μέση).

Συστατικό βασιλικής στολής ήταν και τα έρυθρά πέδιλα – θεωρούνταν σύμβολο «επαχθούς μοναρχίας»⁴⁸. Ο Διοκλητιανός πρώτος φόρεσε «υπόδηματα με χρυσό και πολύτιμους λίθους»⁴⁹ και ο Κωνσταντίνος Α΄ καθιέρωσε τα «κοκκοβαφή πέδιλα»⁵⁰ που αν τά φορούσε ο έκλεκτός του λαού, όπως ο Νικηφόρος Β΄, κανείς επαναστάτης δεν θα μπορούσε να τον άμφισβητήσει⁵¹. Ακόμη και τα «μελαμβαφή πέδιλα» με τα όποια εισήλθε ο Ήράκλειος στην έκκλησία, μπορούσαν να γίνουν κόκκινα στον πόλεμο, «άπό τό αίμα των Περσών»⁵². Όταν έχριζε κάποιον συμβασιλέα, ο αυτοκράτωρ του δώριζε κοκκοβαφή πέδιλα.

Ο Μιχαήλ Γ΄ όταν ύποψιάθηκε τον Βασίλειο ως ύποπτο συνωμοσίας σκέφτηκε να του άφαιρέσει τα κοκκοβαφή πέδιλα⁵³ αλλά και ο Βασίλειος με τη σειρά του θα θεωρήσει τον γιό του, Λέοντα ΣΤ΄ ύποπτο, επειδή είχε κρύψει ένα μαχαίρι στα πέδιλά του⁵⁴. Τα κοινά πέδιλα που φορούσαν όλοι οι ύπηκοοι του Βυζαντίου απαγορευόταν να είναι ερυθρά. Ο διάδοχος, φορούσε πέδιλα κυανού χρώματος⁵⁵, όμως πολλοί θα όνειρευόνταν να φορέσουν κάποτε «πέδιλα κοκκοβαφή»⁵⁶. Τον 13^ο αι τα πέδιλα των πολεμιστών - αυτοκρατόρων τά όνόμαζαν «καμπάγια», οι περικνημίδες είχαν ιδιαίτερο σχήμα, με «γεγραμμένους χρυσούς αετούς»⁵⁷ που ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ άντικατέστησε με «χρυσούς δικεφάλους άετούς»⁵⁸.

Τις ελεύθερες ώρες ή βασιλική οικογένεια στους χώρους του παλατιού κυκλοφορούσε με έλαφρά «εμβάδια». Τα ερυθρά «βασιλικά τζαγγιά», για τις συναντήσεις εργασίας, είναι μάλλον άπομιμηση περσικών τελετουργικών υποδημάτων, άγνωστα σε Ησύχιο και Σούδα. Ο ήγεμόνας των Λαζών Ζστάθιος έφερε από την πατρίδα του τζαγγιά «έχοντα μαργαρίτας περσικῶ σχήματι»⁵⁹. Ο βασιλεύς φορούσε έρυθρά τζαγγιά όπως εκείνα που έφεραν στο Βασίλειο Α΄ (συμβασιλέα του Μιχαήλ Γ΄)⁶⁰. Ο τεχνίτης που έφτιαχνε τζαγγιά «δεν λεγόταν τσαγκάριος όπως οι άλλοι, αλλά τζαγκάς»⁶¹. Ο Βασίλειος Β΄ σε περιπάτους και «προκύψεις»⁶² είχε ιδιαίτερο ύπηρέτη («παιδόπουλον») να του φέρνει τα τζαγγιά από τό «βεστιάριον» (ή όπως το έλεγαν σε ελληνική μετάφραση «αλλαξιμάριον»)⁶³.

Από τα προσφιλέστερα δώρα που συνήθιζαν οι Αυτοκράτορες να δίνουν σε βαρβάρους πρέσβεις ήταν «σηρικοί κοκκοβαφείς χιτώνες». Ανάλογα δώρα (χιτώνες και άμπεχόνες «της Βασιλικής φιλοτιμίας

⁴⁴ Με αυτοκρατορικό Λώρο από τον 14^ο αι οι Δεσπότες Ήπειρου (Θεόδωρος, Μανουήλ) και Σέρβοι Ηγεμόνες.

⁴⁵ «Μισό Τεταρτηρόν» εικονίζει τον Μανουήλ Α΄ με στέμμα – λώρο – διβιτήσιο. Σε «Τεταρτηρόν» ο Αλέξιος Α΄ με λώρο και διβιτήσιο. Σε «Άσπρο Τραχύ» του 1224 - 1230 ο Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας με στέμμα- διβιτήσιο-λώρο. Σε «Τεταρτηρόν» του 1254-1258 ο Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις με στέμμα, διβιτήσιο, χλαμύδα. Η Ειρήνη Δούκαινα και ή Άγ Έλένη ως Αύγουστα με λώρο. Ίδιο ένδυμα σε νομίσματα Αλεξίου Α΄ - Ιωάννη Β.

Σε μαριμάρινο άνάγλυφο του 1078-81 ο Μιχαήλ Αρχάγγελος με βασιλική άμφίση και σκήπτρο από την Μονή Περιβλέπτου. Αντιγράφη την στολή του Νικηφόρου Γ΄ («λώρος»-«χιτών») όπως αυτή άποτυπώνεται σε χρυσά νομίσματα του 13^{ου} αι. A.V. Bank, MS Coislin 79. fol. I, 2bis, v Η μορφή του άρχαγγέλου έχει ίδια χαρακτηριστικά με τη μορφή Νικηφόρου Γ΄ (της συλλογής Dumbarton Oaks). Τό άνάγλυφο της Περιβλέπτου βρίσκεται στο Βερολίνο (Staatliche Museen),. A. Effenberger ,245-247

⁴⁶ Τη νομογραφία περιγράφει το 1909 ο G. Finlay, σελ 373.

⁴⁷ Κωδινός, 218.29 - 219.13

⁴⁸ Κατά την παράδοση ο Ρωμύλος πρώτος φόρεσε πέδιλα – σύμβολο στιγνής καταπίεσης Ζώσιμος 2. 96. 2 – 6

⁴⁹ Κεδρηνός, 1. 470. 19.

⁵⁰ Λέων¹, 82. 10 Άγαθίας, 103.14 - 103.21. Βλ και του Μιχαήλ Γ΄ στον Κίναμο, 23.10 - 23.12

⁵¹ Κεδρηνός, 2. 121.3.

⁵² Γ Πισίδης: «Ὁ βασιλεὺ μελαμβαφές ὑπόδημα εἰλίξας πόδας/βάνεις ἔρυθρόν Περσικῶν ἐξ αἰμάτων» Λέων¹ 150.11–150

⁵³ Συνεχιστής², 835-836 Λέων¹, 249-251

⁵⁴ Σκυλίτζης, Bas1.46.23 - Bas1.46.24

⁵⁵ Σκυλίτζης, Bas1.46.23 - Bas1.46.24

⁵⁶ Ένα τέτοιο όνειρο είδε ο Μανουήλ Κομνηνός όταν ήταν διάδοχος. Κίναμος, 23.10 - 23.12

⁵⁷ Το πτώμα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ «εύρόντες έγνώρισαν αυτό εκ των βασιλικών περικνημίδων ή και πεδίων, ένθα χρυσοί άετοί ήσαν γεγραμμένοι, ως έθος ύπήρχε τοίς βασιλεύσιν» Σφραντζή, 432. 28 – 34.

⁵⁸ Σλουμβέρζε, σελ. 355.

⁵⁹ Μαλάλας, 413. 17 – 19.

⁶⁰ Γεώργιος Μοναχός, 833. 1

⁶¹ Κωδινός, 172. 1

⁶² (συναντήσεις στο παλάτι).

⁶³ Κωδινός, 172. 5 - 7

δῶρα») μπορούσε να προσφέρει και η βασίλισσα της Ίβηρίας⁶⁴. Σιγά-σιγά στά ύφασματα και ενδύματα, αυξήθηκαν τά ανατολίτικα στοιχεία ώστε τον 10^ο αἰ. ὁ αὐτοκράτωρ δώριζε σέ ὑποτελεῖς βαρβάρους ἡγεμόνες, περσικοῦ τύπου στολές («τιάρα» «κάνδυ», «ζώνη περσική», «ἀναξηρίδες») που κάποτε ἐντυπωσίασαν τόν Μ. Αλέξανδρο⁶⁵. Στόν ἡγεμόνα τῶν Βανδάλων ὁ Βελισσάριος δώρησε ἀντί γιά χλαμύδα, τριβώνιο λευκό πού πιάνεται στον δεξιό ὄμο μέ περώνη και χιτόνα λευκό κεντημένο μέ πολλά σχέδια. Επίσης ράβδο, ἄρβυλα και περικεφαλαία, ὅλα αργυρά και ἐπίχρυσα⁶⁶.

Ο 14^ο αἰ διατηρεῖ ἐθιμοτυπία τοῦ 9^ο-11^ο αἰ. Δέν εἶναι γνωστό ἂν στό «βεστιάριον», στό «ρουχαρεῖον» ἢ στό «ἀλλαξιμάριον» ὑπῆρχαν ἀκόμη πολλά «ἐρράμμένα» και «ἄραφια», ὅμως ὁ ἀνθύπατος και ὁ ἑπαρχος συνέχιζαν νά ἀπονέμουν δικαιοσύνη μέ περσικοῦ τύπου καλύπτρα («τιάρα, καμελαύκιον ἢ κίδαριν») ⁶⁷ καθήμενοι σέ χρυσοποικίλο θρόνο. Ἀξιωματοῦχοι φοροῦσαν σκιάδιο ὀλομάργαρο⁶⁸ και κρατοῦσαν ξύλινο ἢ ἐπίχρυσο δικανίκιο⁶⁹. Ὁ Χωνιάτης και ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης φοροῦσαν ἐντυπωσιακή στολή αὐλικοῦ ἀξιωματοῦχου πού ἀπένευμε ὁ αὐτοκράτωρ. Ὅμως ἡ θλιβερή παρακμή δέν μπορεῖ νά κρυφτεῖ ἀπό κανέναν. Ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 14^ο αἰ. στό Ἱερόν Παλάτιον τόση πενία ἐπεσε ὥστε τά ἐρμάρια ἄρχισαν νά ἀδειάζουν ἀπό τά χρυσά και ἀλαβάστρινα σκεῦη και τά διαδήματα ἦταν βαμμένα «ἀπό σκίτους», (ὅπως οἱ σκυτοτόμοι γνῶριζαν νά τά βάφουν νά φαίνονται ἀκριβά). Στή θέση τῶν πολυτιμῶν λίθων ὑπῆρχαν πιά «διακοσμητικοί λίθοι ἀπό γυαλί σέ διάφορα χρώματα»⁷⁰.

---

⁶⁴ Θεοδώρητος Κύρου, 75. 11.

⁶⁵ Πορφυρογέννητος³, 75.17–18. Πορφυρογέννητος¹, 1.246.15–18. Ἀρριανός, 2.11.5.5 και 6.29.6.1--4.

⁶⁶ Προκόπιος², 3. 25. 7.1 - 3.25.9.1

⁶⁷ ὅπως στό μωσαϊκό τοῦ 1315 στή Μονή τῆς Χώρας. Delvoye, σελ. 528

⁶⁸ Κωδινός, 141. 3

⁶⁹ Κωδινός, 001. 151. 16. Ὁ «δεσπότης» κυκλοφοροῦσε ἐφιππος μέ κόκκινη στολή Κωδινός, 001. 143. 2

⁷⁰ «Ἐῷ γάρ λέγειν τά βασιλικά τῆς ἐορτῆς ἐκείνης διαδήματα τε και περιβλήματα, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, χρυσοῦ μέν εἶχον τήν φαντασίαν και λίθων δῆθεν πολυτιμῶν. Τά δ' ἦν ἐκεῖνα μέν ἀπό σκλητούς, ὅποσα χρυσός ἐπιχρῶζει πρὸς τήν τῶν σκυτέων ἐνίοτε χρεῖαν. Ταῦτα δ' ἐξ ὑέλων, παντοδαπῆν ἐχόντων χροῖαν πρὸς τό διαυγές.» Γρηγοράς, 2.788.21 - 2. 789.4

Γ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ «ΕΣΘΗΤΑ» ΚΑΙ ΠΑΝΟΠΛΙΑ

Η στρατιωτική στολή, ή πανοπλία καί ὁ πολεμικός ἐξοπλισμός ἐλεγχόταν ἄμεσα ἀπό τήν κεντρική κυβέρνηση μέ αὐστηρές διατάξεις. Ἀπαγορευόταν σέ ἰδιῶτες νά τα κατασκευάζουν καί νά τά πωλοῦν. «Ἰεραὶ φάβρικες» μονοπωλοῦσαν τὰ στρατιωτικά εἶδη⁷¹ καί ὁ στρατιώτης ἀνάλογα μέ τήν οικονομική ἄνεσή του, ἀλλά καί μέ τὸ μισθὸ που ἐπαίρνε, προμηθεύταν «ἵππους καλλίστους καί τήν ὑπόλοιπη πανοπλία»⁷². Ὁ Στρατηγὸς μποροῦσε νά φερθεῖ σκληρὰ σε αγρότες ἐπιστρατευόμενους πού δέν διέθεταν πανοπλία μέ τίς ἀπαιτούμενες προδιαγραφές⁷³.

Δέν βρήκα κανένα στοιχείο γιὰ τὴν κόμμωση τῶν νεοσυλλέκτων (τοὺς ονόμαζαν «τήρωνες»), στό «βάνδον» (λόχο) καί στό «τάγμα». Πουθενὰ δὲν εἰκονίζονται οπλίτες μέ κομμένα τελείως τὰ μαλλιά. Ἀντίθετα, επαγγελματίες στρατιῶτες μποροῦσαν νά ἔχουν καί γένια ὅπως εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Θεόδωρος σὲ τάπητα τοῦ 6^{ου} αἰ. πού ἐκτίθεται στο Μουσεῖο Fogg Atr τῶν ΗΠΑ. Οἱ στρατιῶτες τῆς τιμητικῆς φρουρᾶς στό Βασιλικὸ Θρόνο εἶχαν κοντὰ μαλλιά περιποιημένα καί φοροῦσαν στό μέτωπο ἓνα εἶδος ἀπλὸ διάδημα⁷⁴ ὅπως οἱ Ἀγγελοὶ - τιμητικῆς φρουρᾶς στο Θρόνο τῆς «Πλατυτέρας» στὴν «Εὐφρασιανὴ Βασιλική» τοῦ 6^{ου} αἰ.

Οἱ στρατιῶτες τοῦ πεζικοῦ στά στρατόπεδα τῆς πρωτεύουσῆς μέχρι τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} αἰ φοροῦσαν «στολές σωληνωτές ἀπὸ βλαττίου ὀξέως» (ἀπομίμηση τοῦ περσικοῦ Φιμπλατόρι) καί χλαμύδες «παραπλήσιες μέ τίς βασιλικές». καί στά πόδια «καλλίγια»⁷⁵ ἴδια μέ τὰ ρωμαϊκά «γάρβουλα» καί τίς ἀρχαῖες ἀθηναϊκές «ἀρβύλες ἢ κρηπίδες». Ὁ Τιβέριος τὸ 578 μ.Χ. γιὰ νά λιγοστῆσει τίς κρατικές δαπάνες, ὄρισε νά φοροῦν οἱ ὑπαξιωματικοὶ ἀπλές στολές καί «δακτυλίους ὄρνας»⁷⁶ (τὰ γνωστὰ διακριτικά πού φέρουν οἱ στρατιωτικοὶ στὸν ὦμο ἢ στό βραχίονα μέχρι σήμερα, γιὰ διακριτικὰ τοῦ βαθμοῦ).

Τὸ «σαγίον») («παλίον» ἢ «σάκος», ἐξέλιξη τοῦ ρωμαϊκοῦ «sagum», ἦταν μάλλινος μανδύας στρατιωτικός, συνήθως μαύρου χρώματος, πού φοροῦσαν ὅλοι οἱ στρατιῶτες τὸ χειμῶνα. Τὸ 10^ο αἰ εἶναι πορφυρὸς καί «χρυσοπερίκλειστος»⁷⁷. Ἡ φράση «φέρω τὸ σαγίον» ἦταν ταυτόσημη μέ «παίρνω τὰ ὄπλα». Εἶδος στρατιωτικοῦ παλτοῦ ἦταν καί τὸ «σκαραμαγγίον» οὐνικῆς ἢ κινεζικῆς καταγωγῆς⁷⁸ πού φοροῦσαν σὲ θαλάσσια ἢ ὁδικὰ ταξίδια ὁ βασιλεὺς, οἱ στράτορες – ἐπιτελεῖς – ἀκόλουθοι καί οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ βασιλιᾶ. Μποροῦσε νά εἶναι λευκὸ, πορφυρόχρυσο ἢ ὀλόχρυσο, μέ σχισμές στό πλάι. Ἀπὸ τὰ κεντημένα λευκὰ λιοντάρια στήν ἐπιφάνειά τους τὰ ἔλεγαν καί «λευκολέοντες»⁷⁹. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ μάχες, γιὰ νά εἰσέλθει ἔφιππος στό Ἱερὸν Παλάτιον ἀπὸ τήν Χαλκὴ Πύλη φοροῦσε «καστόρινο σκαραμαγγίον»⁸⁰ μέ ἀνοίγματα στό πλάι, ὅπως τὸ «στρατιώτικο ἐπιλώριον» τοῦ πρωτοσπαθάρου Ἰωάννη.

Γιὰ ἓναν στρατηγὸ ἢ «ζώνη» στή μέση, ὁ χρυσὸς «στρεπτός» στὸν τράχηλο καί ἡ χλαμύδα δήλωνε τιμὴ γι' αὐτὸ καί τήν ἐποχὴ τῶν διωγμῶν «οἱ τύραννοι ἀφαιροῦσαν τὴ ζώνη καί τὸ στρεπτό ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς ἀξιοματικούς καί ἔτσι ταπεινωμένους τοὺς παρέδιδαν στό δῆμιον»⁸¹. Τιμῆς ἔνεκεν, ἡ βασιλικὴ φρουρὰ, στό χρυσὸ «στρεπτό» τοῦ τραχήλου εἶχε ἔμβλημα μέ τὴν εἰκόνα τοῦ Αὐτοκράτορα. Ὁ διοικητὴς τοὺς ξεχώριζε μέ τὸ διαφορετικὸ χρῶμα τοῦ ποδήρη χιτῶνα.

Ἡ προσωπικὴ φρουρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' στό ψηφιδωτὸ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου, κρατεῖ «βηρύττες» (μεγάλα ξύλινα ἀκόντια μέ μεταλλικὴ αἰχμὴ) καί ἔχει «παρὰ πόδα» μεγάλη «σκούτα» (ἀσπίδα πάνω ἀπὸ ἓνα μέτρο διάμετρο, μέ διάλυτο «χριστόγραμμα» καί κυκλικὸ ἔμβλημα). Στὰ πόδια οἱ στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς φοροῦν ὄχι τὰ συνήθη στρατιωτικά, ἀλλὰ ὑποδήματα ὅμοια μέ τῶν πατρικίων.

⁷¹ «Διὰ τοῦ παρόντος νόμου ... κωλύομεν γάρ τοὺς ἰδιῶτας ἐργάζεσθαι καί ὄνεισθαι τόξα καί βέλη σπάθας τε καί ξίφη ... καί τὰς λεγομένας ζάβας ἢ τοὺς λωφίκια, ... πρὸς τοῦτοις δὲ καί ἀσπίδας ἢ τοὺς σκουτάρια καί περικεφαλαίας ἢ τοὺς κασίδας. Οὐδὲ ταῦτα γὰρ ἑτέρῳ τινὶ κατασκευάζειν ἐφίμεν πλὴν τῶν καταλεγόμενων ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν φάβριξι μόνας δὲ γίνεσθαι παρὰ ἰδιωτῶν καί ἰδιώταις πιτράσκεσθαι συγχωροῦμεν μαχαίρας μικράς, αἷς οὐκ ἂν τις εἰς πολέμου χρήσαιο χρεῖαν» Νεαρὰ πε' 417. 26 – 418. 5.

⁷² Φωκᾶς, 19. 4. 4

⁷³ Βίος Ἁγίου Φιλαρέτου, Byzantion, 9 (1934), 135

⁷⁴ ὅπως ἡ τιμητικὴ φρουρὰ στό θρόνο τῆς Παναγίας (λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ Ἀγ Ἀπολλιναρίου Ραβέννας)

⁷⁵ Ὁ Καλλιγούλας πῆρε τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐπειδὴ «στρατιωτικοὺς ἐχρήτο ὑποδήμασιν». Λεξικό¹, kappa.216.3 – 5.

⁷⁶ Κεδρηνός, 1.688.20 - 1.689.23

⁷⁷ Πορφυρογέννητος², 2.112.21

⁷⁸ Kondakov, στό Β, 1, 7 κ.ε.

⁷⁹ Πορφυρογέννητος² 576.16 - 576. 18 Σὲ νομίσματα ὁ Νικηφόρος Γ' καί ὁ Μιχαὴλ Ζ' μέ Σκαραμαγγίον μέ ἀνοίγματα ἐμπρός-πίσω. Dumbarton Oaks Collection, MS Coislin 79, fol. 2v

⁸⁰ Πορφυρογέννητος², 438.10.

⁸¹ Κωδηνός, 199.13 - 200.1

Ο Αρχηγός του Στρατού – συνήθως ο αυτοκράτωρ – και τά μέλη του Έπιτελείου έν καιρῶ πολέμου φοροῦσαν χειριδωτό χιτώνα, κολῶβιο, ζώνη καί χλαμύδα ὅπως παλαιότερα οἱ Αντωνῖνοι⁸². Ἡ χλαμύδα κόκκινου χρώματος («άλουργίδα»)⁸³ στερεωμένη στὸν δεξιό ὄμο με χρυσή «φίμπουλα» (περῶνη) εἶναι γνωστή ἀπὸ τη στολή τῶν Μακεδόνων ἐφήβων τοῦ Μ. Αλεξάνδρου. Στίς πηγές συναντᾶται καί ὡς «μανδύας»⁸⁴. Τελος τοῦ 4^{ου} αἰ. ἡ χλαμύδα ἐμοιαζε περισσότερο με Ρωμαϊκό Παλλουμέντουμ. Ὁ Θεοδόσιος Α΄ τὴν ἡμέρα τῆς στέψης ἐπειδὴ ἦταν πανυψηλὸς χρειάστηκε νά φορέσει τὴν πορφυρή χλαμύδα τοῦ Κωνσταντίνου Α΄⁸⁵. Ἡ «χλαμύδα» τοῦ Ιουστίνου Α΄ ἦταν «ὀλοσηρική»⁸⁶. Τὸν 8^ο αἰ τὴν ἔλεγαν «ατραβατική» (ἀπὸ τὴν ρωμαϊκή «Τραβαία»)⁸⁷.

Ὁ Ἀναστάσιος Α΄ στή στρατιωτική χλαμύδα πρόσθεσε «ρούσεα ταβλία» τῶν «βάρβαρων Ἰσαύρων»⁸⁸. Στὸ ψηφιδωτό τῆς Ραβέννας ὁ Ιουστινιανὸς φορεῖ λευκὸ χιτῶνα καί πορφυρὴ χλαμύδα με χρυσοῦφαντο ταβλίο, στερεωμένη με χρυσή πόρπη⁸⁹. Οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἀρμενίας γιὰ νά ἐκφράζουν τὸ μεγαλεῖο τῆς αὐτοκρατορίας στὸν Εὐφράτη ἔπρεπε νά φοροῦν «χλαμύδα πορφυρή» χρυσοκέντητη, ὑφαντή με νῆμα ἀπὸ «πίννες» (ὄστρακο). Στὸν ὄμο «περώνη χρυσή» με «λίθον ἔντιμον» καί «τρεις χρυσεὶ ἀλυσίδες με ὑακίνθους»⁹⁰.

Ὁ Λέων Δ΄ στίς μάχες φοροῦσε «εσθήτα ροδοειδέσι χρώαις ἐκλάμπουσα»⁹¹. Ἐδωσε τὸ χιτῶνιο καί τὸ κολῶβιον στὸν ὑπασπιστή του τὸν Μιχαήλ δείχνοντας ἔτσι ὅτι τὸν προορίζει γιὰ διάδοχο⁹². Ὁ Νικηφόρος Β΄ Φωκάς κοιμῶταν πάνω σὲ «ἄρκτου δέρμα»⁹³, ὁμοῦς ἄλλοι ὅπως ὁ Μανουήλ Α΄ φοροῦσαν ἀκόμη καί στίς ἐκστρατεῖες πανάκριβες στολές (μεταξωτὸ στιχάριο, χλαμύδα, «πορφύρα καί χρυσοῦφι διηνησιμένη» με χρυσή φίμπουλα⁹⁴ καί πολύτιμους λίθους πού ἀστραφταν «ἄνωθεν καί ἔως τὰς βάσεις»⁹⁵).

Οἱ «Λωρικότοι» ἔπαιρναν ἐντολές κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸ στρατηγὸ ὡς ἐπίλεκτο σῶμα. Σὲ ὁδομαχίες ὅπως στή Στάση τοῦ Νίκα⁹⁶ ἦταν στήν πρώτη γραμμὴ. Φοροῦσαν «λωρικότιον» με συμβολικὰ ἀνάγλυφα⁹⁷. Γιὰ προστασία τῶν ὤμων τὸ λωρικότιον εἶχε δερμάτινα «φλάμουλα». Σὲ νομίσματα κ.ἄ. διακρίνονται φολίδες στήν ἐπιφάνειά του. Στὸ σιδερένιο λωρικότιον ὑπῆρχε «φοινικοβαφές Θιομάτιον στρατιώτικον ἐπιλώριον»⁹⁸ (ἐμβλημα; ὅπως τοῦ Ἰωάννη Τζιμισκῆ)⁹⁹. Ὁ Ιουλιανὸς σεβόταν τὰ ἐθνικὰ σύμβολα στὸ λωρικότιον, (ἄλλοτε προσφιλῆ στὸν Ὀκταβιανὸ καί Ἀδριανὸ) ὅπως τὸ γοργόνιο πού τὸ θεωροῦσαν φυλακτὸ καί θεία προστασία σὲ μάχες, ὁμοῦς οἱ χριστιανοὶ τὰ ἀντικατέστησαν με σταυρὸ. Τὸ κεντητὸ ἢ μεταλλικὸ «στηθάριο» με τὸ σταυρὸ ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ σὲ ἐορτές ἦταν παραλλαγή γοργονίου. Τὸ «στηθάριο» τοῦ Ζσιτάθιου¹⁰⁰ ἄρχοντα τῶν Λαζῶν, εἶχε τὴ μορφή τοῦ Ἰουστίνου Α΄, προϊστάμενου καί προστάτη του¹⁰¹.

Ἡ νομοθεσία δὲν διακρίνει μεταξὺ λωρικότιου (θώρακα Ρωμαϊκοῦ τύπου) καί ζάβας¹⁰² (περσικοῦ τύπου ἀλυσιδωτὸς θώραξ)¹⁰³ πού φοροῦσαν οἱ «ζαβᾶτοι», «ἐπίλεκτοι τῶν ἀκίῶν»¹⁰⁴ (ἀκίες ἦταν οἱ λόχοι κρούσεως). Οἱ ζάβες «ἀνασυρόμενες λωρίοις καί κρικέλοις μετὰ τῶν θηκαρίων» συνδέονταν με «σκαπλία

⁸² Πορφυρογέννητος¹, 2. 400. 8-14. Τὴν ἴδια μόδα ἀκολουθοῦσαν στήν αρχαία Ρώμη: «Πελαγοὶ πρέσβεις ἔρχονταν στή Ρώμη με κόκκινη βασίλικη χλαμύδα με χρυσὸ ταβλίο.». Κεδρινός, 34. 20 -35.6.

⁸³ Ὁ Ιουλιανὸς ἐπέλεξε διάδοχο τὸν Ἰοβιανὸ πού κατὰ λάθος πάτησε τὴν ἀλουργίδα Κεδρινός, 1. 539. 10

⁸⁴ Κωδικός, 264

⁸⁵ Γεώργιος Μοναχός, 563. 19 - 564. 1

⁸⁶ «ὀλομέταξη». Μαλάλας, 413.17 - 21.

⁸⁷ «ατραβατική» ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκή «Trabea» (Τραβαία) τῶν εὐγενῶν. Ψευδοζωναράς, Λεξικό, Alfa 335. 9. Πρὶν ἀπ' τὸ Ρωμύλο ὁ rex καθόταν σὲ «θρόνον δρυφακτο» καί φοροῦσε «τραβαία» (Αἰνιάς, VII, 1ο. Λυδός Λόγ. Α, 7)

⁸⁸ (κόκκινου τραπέζοειδὸς μεταξωτὸ ἢ βαμβακερὸ ὕφασμα ἀπὸ τὸ δεξιὸ μέχρι τὴ μέση). Κατὰ μία ἀσαφὴ παράδοση τα καθιέρωσε ὁ Νουμάς στή Ρωμαϊκὴ εθιμοτυπία Κεδρινός Σύνοψις Ἱστοριῶν 33. 14 - 34. 5

⁸⁹ Ch. Diehl 203. Οἱ πατριτικοὶ φοροῦν χλαμύδα λευκὴ με πορφυρὸ ταβλίο. Delvoye, 211. Ὀλοκέντητη χλαμύδα με πορφυρὸ χρυσοκέντητο ταβλίο φορεῖ ὁ Λέων ΣΤ΄ στο ψηφιδωτὸ τῆς Αγ Σοφίας. Diehl 475. Delvoye εκ107. Χλαμύδες καί «ταβλία» σε νομίσματα 10^{ου}- 12^{ου} αἰ. Bank, pl. xix, 8.1-3 9.1,2. Σε «υπερπυρα» καί «τεταρτερά» Bank, pl. xix, 8.1-3 9.1,2, καί ἐγχάρακτο ἤλεκτρον Ἀνδρονίκου Α΄.

⁹⁰ Προκόπιος¹, 3.1.18.1 `3.1.19 - 3.1.23.3

⁹¹ Λέων² Γραμματικός, (Ψευδοσιμεῶν Μάγιστρος) Χρονογραφία, 604.10

⁹² Ψευδοσιμεῶν Μαγίστρου, Χρονογραφία, 604.10 - 15

⁹³ Τοῦ τὸ χάρισε ὁ θεῖος του. ὁ Μιχαήλ Μαλεῖνός, μοναχὸς τοῦ Κιμνᾶ στὸν Πόντο. Κεδρινός, 2. 376. 7

⁹⁴ Εἰκονίζεται καί σε Ὑπέρπυρο.

⁹⁵ Ἡ ἀνταύγεια ἀπὸ τὰ μαργαριτάρια ἔκανε ἐντύπωση στὸν σουλτάνο τοῦ Ἰκονίου. Κίνναμος, 205,17- 206. 5. Οἱ σπατάλες τοῦ Μανουήλ οδήγησαν στή συντριβὴ στο Μυριοκέφαλο, 1176. Ὁ θώρακας καί ἡ «ἐπιθωράκιος στολή» τοῦ Μανουήλ προκάλεσαν τὴν εἰρωνία του Γαβρᾶ: «Τί ἤθελες καί φόρεσες χρυσὴ στολή; Τὸ κίτρινο χρῶμα τῆς σοῦ ἔφερε ἀτυχία!». (Χωνιάτης, 6.189.21 - 22). Χλαμύδα με κεντητὰ φοινίκα, λέοντα, κάμηλο ἐκτίθεται στο Αὐτοκρατορικὸ Θησαυροφυλακεῖο Βιέννης Ν.Ε.Ι, 213.

⁹⁶ Θεοφάνης, 185. 6 - 8

⁹⁷ Το «λωρικότιον» τοῦ Ραζᾶτ, Πέρση στρατηγού, ἦταν «ὀλόχρυσο» Θεοφάνης, 319. 5

⁹⁸ Συνεχιστής¹ 19. 3 - 19.4. (ὅπως αὐτὸ πού φοροῦσε Ὁ Βασίλειος Β΄ σὲ ἐκστρατεῖες).

⁹⁹ (Χρῆρη 11^{ου} αἰ. με τὴ Σύνοψη Ἱστοριῶν Σουλτίζη, Μαδρίτη, Ἐθν Βιβλιοθήκη. vitr. 26-2, φ. 172ν. καί φ. 73ν).

¹⁰⁰ Μαλάλας, Χρονογραφία, 413.11 - 15

¹⁰¹ (Μαρκιανή marc. gr. A 17, fol. iii r), Ἐπρεπε νά φορεῖ λευκὴ χλαμύδα. Αγαθίας, Ἱστορία, 103.

¹⁰² Ιουστινιανός², πε² 417. 29

¹⁰³ Ὁ Μαυρίκος (11. 1. 6. 1-2) ξεχωρίζει μεταξὺ ζάβας καί λωρικότιου.

¹⁰⁴ Μαυρίκος, 12. 8. 4. 1. 4

μέχρι τοῦ ἀστραγάλου»¹⁰⁵ και μετά τις ασκήσεις ἢ τη μάχη ἀποθηκεύονταν στό «ζαβαρεῖον»¹⁰⁶.

Οἱ μισθοφόροι φοροῦσαν «Ἀναξηρίδες», ἐπωμίδες και δερμάτινους ἱμάντες. Ὁ στρατηγός ἀπό τήν Γεωργία Θεοδόσιος φοροῦσε «ἀναξηρίδες» μέ ἱμάντες ἀπό δέριμα. Οἱ «κατάφρακτοι» φοροῦσαν «κλιβάνιο» και «ἐπανωκλίβανα»¹⁰⁷. Ονομάζονταν «κλιβανάριοι» και «ὄλοσιδηροί»¹⁰⁸. Τό «αλυσειδίον»¹⁰⁹ ἔφιππου πολεμιστή ἦταν σιδερένιος πλεκτός χιτώνας ανατολικῆς προέλευσης με μακριά «φλάμουλα» (κοντά συρματόπλεκτα ἢ δερμάτινα μανίκια γιά προστασία τῶν ὤμων). Ἐκλεινε στό στήθος μέ μικρούς γάντζους. Τή συνόδευε «κασσίδα» (περικεφαλαία μέ αλυσιδωτό πλέγμα γιά τον αυχένα και μέ «τουφία μικρά» στήν κορυφή¹¹⁰). Οἱ «κατάφροκτοι» συμπλήρωναν τήν πανοπλία τους μέ «γονυκλάρια» γιά νά προστατεύουν τίς κνήμες και τά γόνατα. Γιά νά μήν ἐνωχλοῦνται ἀπό τή σιδερένια πανοπλία, οἱ κατάφρακτοι κάτω ἀπό τό κλιβάνιο φοροῦσαν «καβάδιον». (Στήν πρωτεύουσα και τίς δεξιώσεις οἱ ἀρχηγοί τῶν βαρβάρων μισθοφόρων κυκλοφοροῦσαν μέ καββάδιον ἐνῶ οἱ ἄλλοι εὐγενεῖς φοροῦσαν «καμίσιον»¹¹¹).

Μέ τή στρατιωτική στολή συνδέονταν βάρβαρες ἐξευτελιστικές ποιητές. Ὁ ἀρχηγός τῶν Περσῶν Ὀρμισδᾶς δεν διστασε νά στέλνει «γυναικεῖα ἐσθήτα» στο στρατηγό του τον Βαράν ἐξευτελίζοντάς τον επειδή ἠττήθηκε ἀπό τον Βυζαντινὸ Στρατό¹¹². Ἀλλά και ο αυτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Θ' Μονομάχος ὅταν ο Κύπριος επαναστάτης Θεόφιλος ο Ερωτικός οδήγηθηκε δέσμιος μπροστά του, προτίμησε ἀντί ἄλλης ποιητής, να τον ἐξευτελίσει μπροστά στο στρατό, κατά την διάρκεια ἰπικῶν αγῶνων: Τον ἐντυσε με γυναικεῖα φορέματα, τον ἀνάγκασε να κάνει το γύρο του ἰπποδρόμου ἐτσι ντυμένος. Ἀφού τον ἐξευτέλισε, τον ἐδίωξε χωρὶς ἄλλη τιμωρία¹¹³.

---

¹⁰⁵ Μαυρίκιος, 1. 2. 2. 1

¹⁰⁶ Ζαβαρεῖον Αποθετήριο ζαβῶν ἄγνωστο στόν Λεξικό², Λεξικό¹, zeta, 1. 1

¹⁰⁷ Νικηφόρος Φωκάς, Περὶ Παραδρομῆς, 8.4.1

¹⁰⁸ Λυδός, 158. 25

¹⁰⁹ (Βλ. Λεξικό¹, «αλυσειδίον, αλυσειδωτός θώραξ ὅπως τοῦ 13^{ου} - 15^{ου} αἰ, ΒΧΜ: 000866

¹¹⁰ Μαυρίκιος, 1. 2. 2. 2

¹¹¹ Πορφυρογέννητος² 772. 21.

¹¹² «...Ὁ γνοῦς Ὀρμισδᾶς γυναικεῖαν ἐσθήτα στέλλει αὐτῷ και τήν στρατηγίαν ἀφείλετο...» Ζωναράς, 185.10 - 185.14

¹¹³ «... Ἀχθέντα δέ [τον Θεόφιλον] θῆλυν ὁ βασιλεὺς ἐνδύσας στολήν ... » Σκυλίτζης, Κων. Μονομ. 9. 4. 12 - 14

Δ. ΣΤΗΝ «ΠΟΛΗ» ΚΑΙ ΣΤΗΝ «ΥΠΑΙΘΡΟ»

Η «Τήβεννος» πήρε τό όνομά της από τόν Τήβεννο τόν Άρκάδα και έγινε γνωστή στους Ρωμαίους ως «Τηβέννειος έσθήτα»¹¹⁴. Τόν 4^οαι σέ μνημεία¹¹⁵ οι άνάγλυφες μορφές φοροϋν τήβεννο, όμως ή «έσθήτα» αυτή θά είναι πιά παρελθόν τήν έποχή του Ίουστινιανου. Τό ίδιο και ή «Toga» που φοροϋσαν τόν 4^ο-5^ο αι. οι άρχόντισσες και οι ιέρειες στή Ρώμη¹¹⁶ (πολύ πιο άπλη από τήν Τόγα που φοροϋσε κάποτε ο Έτροϋσκος rex)¹¹⁷. Η Αϋγούστα Άριάδνη τόν 5^οαι έμφανίζόταν δημόσια φορώντας χλαμύδα¹¹⁸ μεταξωτή, όμοια μέ τής Θεοδώρας (6^ο αι) και Ειρήνης (9^ο αι) μέ άνατολίτικα στοιχεία. Μέ τήν ίδια άμφίεση συνήθιζε νά συναντά και νά όμολει στους έπιτελείς του στρατου και του ίππικου¹¹⁹. Από τόν 10^οαι οι Αϋγούστες σέ έορτές θά φοροϋν άλλα, μεταξωτά, χρυσοκέντητα και πιο έντυπωσιακά φορέματα.

Τήν «τούνικα ιντίμα»¹²⁰, είδος γυναικειό πουκάμισο, (οι Έλληνες τήν όνόμαζαν «χιτώνα»), φαίνεται ότι τήν ύφαιναν στον άργαλειό. Τή φοροϋσαν και οι άνδρες και οι γυναίκες. Σέ πολλούς τάφους που άνασκάφηκαν στήν Αίγυπτο, βρέθηκαν «τουνικες» 5^ο και 7^οαι από βαμβακερό ή λινό ύφασμα. Για περισσότερο προσεγμένη έμφάνιση, (κάτω από τήν τούνικα)ό «σπέληξ», «ίμάτιον ήμιδιπλοϊδιον (διπλωνόταν μέ χάρη) άναβόλαιον»¹²¹ ή «χλανίδα»¹²². Πάνω από τήν τούνικα έπεφτε μέχρι τά σφυρά με χάρη ή «στόλα», μακρύ πυχωτό φόρεμα μέ κεντημένα σύμβολα¹²³. Στή Δύση οι πριγκίπισσες πρόσθεταν στή στόλα τό οικογενειακό τους οικόσημο. Στο δεξίό ώμο ή στόλα πιανόταν με χρυσή «περωνίδα» και στή μέση δενόταν μέ διάλιθη ζώνη. Από τόν 6^οαι τή στόλα διαδέχτηκε ένα είδος «στιχαρίου»(ποδήρης χιτών). Τό ύφασμα πιά ήταν κατά προτίμηση μεταξωτό, αλλά και μάλλινο ή λινό. Κυρίες τόν 10^ο-11^οαι φοροϋσαν μάλλινο στιχάριο μέ χρυσοκέντητα «περικάρπια»¹²⁴, ποδόγυρο χρυσοκέντητο μέ μαιάνδρους και άνοιγμα στον τράχηλο σέ σχήμα "v" ¹²⁵. Στή μέση δενόταν διάλιθη ζώνη ένφ στα αυτά κρέμονταν ώραία ένώτια («όρμοι» κ.ά)¹²⁶ και τόν τράχηλο κοσμοϋσαν περιδέραια όπως ή «κόπαια»¹²⁷.

Η Στόλα συνοδεϋόταν από την «πάλλα», ύφασμάτινο κάλυμα τής κεφαλής που έπεφτε μέ χάρη στους ώμους. Οι «Αϋγούστες», «δέσποινες» και Πατρικίες στο Ίερόν Παλάτιον φοροϋσαν μεταξωτό ή λινό πέπλο που άφηνε νά διαφαίνεται ή ώραία κόμμωση όπως οι παλαιές Ρωμαίες κυρίες. Από έκλεκτό μαλλι ή μετάξι κατασκευαζόταν και τό «φακιόλιον» για τίς Δέσποινες στήν Παφλαγονία¹²⁸. Δέν ήταν όμως λίγες οι νέες μέ πολύπλοκα «άμπυκα άβρά τε στρεπτά κεκρύφαλα»¹²⁹ και «πυργοφόρα δείκελα»¹³⁰ που έντυπωσίαζαν τους νέους τον 6^ο αι.(είχε επανέλθει ή Ίωνική μόδα – γνωστή στους Βυζαντινούς από γλυπτά των κλασικών χρόνων). Χαρακτηριστική επίσης ήταν ή «ύφασμάτινη ταινία» γύρω στο μέτωπο που φοροϋσαν φιλάρεσκα πολλές Πατρικίες και Δέσποινες στο τέλος του 4^οαι.¹³¹ Έξέλιξη της είναι ή «ανάδέσμη»¹³² μέ άνατολίτικο χρώμα. Τόν 5^οαι. συναντοϋσε κανείς σέ μεγάλες πόλεις γυναίκες χωρίς κάλυμμα κεφαλής, μέ ώραίο κτένισμα¹³³ όπως ή «γαλακτοτροφοϋσα» σέ επιτύμβια στήλη που άφήνει τά καλοκτενισμένα μαλλιά της άκάλυπτα¹³⁴. Όμως στήν Αίγυπτο, οι γυναίκες του λαου κάλυπταν τό κεφάλι για προστασία από τίς άκτίνες του ήλιου¹³⁵

¹¹⁴ Oström. Plast., tav. 50, p. 166 ss.; Kollwitz

¹¹⁵ όπως στήν «σαρκοφάγο τής Ψαμαθιάς» που έκτίθεται στο Μουσείο Βικτορίας και Αλβέρτου στο Λονδίνο

¹¹⁶ όπως φαίνεται στο «Δίπτυχο Συμμάχων και Νικομάχων».

¹¹⁷ Λυδός, λόγ. Α', 7

¹¹⁸ Όπως στο όμώνυμο «δίπτυχο από έλεφαντοστοϋν» που έκτίθεται στο Μουσείο τής Βόννης

¹¹⁹ Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 418.5 - 418.7

¹²⁰ Smith, 25

¹²¹ Λεξικό¹, eta.325.1-2

¹²² Λεξικό², delta.1946.1

¹²³ Martialis, III, 93, 4

¹²⁴ όπως ή Αγία Θεοδότη Τοιχογραφία 10ου αι Δυτ Κεραία Κοιμ Θεοτόκου Έπισκοπή Εϋρυτανίας

¹²⁵ Αγίες σέ τοιχογραφία 13^οαι στον Έλαιώνα Μεγάρων και ή Αγία Αικατερίνη του 1233 στή τής Βόννης Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 418.5 - 418.7 William Smith, D.C.L., LL.D.: A Dictionary of Gr and Roman Antiquities, John Murray, London, 1875 Martialis, III, 93, 4 Τοιχογραφία-11ου αι από Δυτ Κεραία ναός Κοιμ Θεοτόκου Έπισκοπή Εϋρυτανίας, στο Σηλιά Πεντέλης.

¹²⁶ Λεξικό¹, omikron 604.1

¹²⁷ Λεξικό¹, kappa.2291.1

¹²⁸ (όπως τής συζύγου του Άγ Φιλάρετου). Β: iow Ag Filar; etoy, Parisinus 1608 (s. XIV) fol 219v

¹²⁹ Λεξικό², alpha.3817.1 Λεξικό¹, alpha.1510.5-6 ΨευδοΖωναράς, Λεξικό, kappa.1191.18

¹³⁰ «κεκρύφαλοι σφίγγουσι τήν τρίχα, τήκομαι οίστροφ, Ρεις πυργοφόρου δεικελον εισορών» Σιλεντάριος, ΠΑ.,5. 260

¹³¹ Γρηγόριος¹, 186.19 - 187.1

¹³² Λεξικό¹, alpha.4262.1-2

¹³³ όπως έπικρανα παραστάδων από άσβεστόλιθο 5ου αι Βυζ Μουσείο Άθηνων ΒΜΧ. 514 και ΒΜΧ. 516

¹³⁴ Επιτύμβια στήλη 5^ο αι Staatliche Museen zu Preussischer kulturbesitz fur spatantike und Byzant. Kunst. 47 27

¹³⁵ (όπως οι Αγίες στήν σύνθεση του Ουάντι άλ - Νατρούν)

Από τόν 11^οαι οι «κандιδάτοι»¹³⁶ και οι «ἀπό σκαραμαγγίου» ήταν εὐνοούμενοι τοῦ ἀυτοκράτορα. Οἱ πλούσιοι τῆς ἐπαρχίας ντύνονταν ὅπως οἱ αὐλικοί στήν πρωτεύουσα, ὅμως συνήθιζαν πιο φανταχτερά και κακόγουστα χρώματα. Ἡ περσική μόδα ἐπηρέασε τά περιεργα ἐπαρχιώτικα καπέλα, τίς «τιάρες μέ τό λοφιο»¹³⁷. Τό 10^ο αι στήν Κύπρο, οἱ εὐγενεῖς φοροῦσαν εἶδος διαδήματος, τήν «κίτταριν» και εἶχαν τό παρατσούκλι «κίτταριν»¹³⁸. Οἱ γαιοκτήμονες στήν Τραπεζούντα τοῦ 13^{ου}-14^{ου}αι ὅταν ὁ καιρός ήταν κρύος, φοροῦσαν δερμάτινο σκούφο και πάνω ἀπό τόν κοντό χιτώνα, «μηλωτή» μέ μάλλινη ἐπένδυση. Τό «παλίον» ἢ «αμπεχόνη» ήταν κι' αὐτό ζεστό πανοδόρι για τό χειμώνα. Τόν 14^ο αι στή Θεσσαλονίκη πολλοί φοροῦσαν και τόν «ἐκφυλον πῖλον» πού τόσο ἀγαποῦσαν οἱ «βάρβαροι Ἰβηρες»¹³⁹.

Νεόπλουτοι ἐπαρχιώτες κυκλοφοροῦσαν σάν καισαρες καβάλα σέ λευκό ἄλογο, φορώντας στό κεφάλι «χρυσοῦν κλιβάνιον» και στά πόδια «ποδόψελλα χρυσᾶ» ἢ νά ἐπιβλέπουν τίς ἀγροτικές ἐργασίες στά ἀπέραντα χωράφια τους φορώντας πολύχρωμο «καισαρικόιον» και «κασίδα σύν περικεφαλαία χρυσῆ», «ζωσμένοι χρυσόν σπαθίον»¹⁴⁰. Μποροῦσαν νά κυκλοφοροῦν ἐπίσης ντυμένοι μέ χιτώνες ἀπό πρόβειο μαλλί ἢ ἀπό λινό ἢ μετάξι μέ κεντημένες παραστάσεις ἀπό τήν ἀγροτική ζωή¹⁴¹. Τόν 13^ο αι οἱ ἀνακλιόμενοι σέ χρυσοποίκιλτο τραπέζι εἶχαν στό κεφάλι στεφάνι ἀπό πολύχρωμα ἄνθη και φοροῦσαν λευκό χειριδωτό χιτώνα ἐνῶ οἱ ὑπηρετές φοροῦσαν «ἀναξηρίδα» και για περικνημίδες εἶχαν ὑφασμάτινες ταινίες¹⁴². Στήν τριώροφη ἐπαυλη τοῦ Ἐγγλῶμ οἱ προσκεκλημένοι φοροῦσαν «καισαρικόιον». Οἱ «οικέτες» φοροῦσαν σκούφους που θυμίζουν φέσι¹⁴³.

Περσικῆς προελεύσεως ἀρχοντικός ἐπενδύτης ήταν τό «σκαραμάγγιο». Στήν τελετή στέφνης στέφνης τοῦ βασιλέως, ομάδα πατρικίων φοροῦσαν σκαραμάγγιο μέ «χρυσόκλαβα»¹⁴⁴. Στήν Ἀρμενία και στον Πόντο τό «σκαραμάγγιο» ἐξελίχθηκε σέ ἀνατολίτικο «καφτάν»¹⁴⁵. Ἡ «Δαλματική» μακρῆς χειριδωτός χιτών μέ μανίκια πού ἐφθαναν τό ἕνα τρίτον τοῦ ὕψους, κατασκευαζόταν ἀπό λευκό λινό ἢ ἀπό λευκό μαλλί. Ἀπό τόν 6^οαι τό μετάξι ήταν πάμφθινο γι' αὐτό ὑπῆρχαν και μεταξωτές Δαλαματικές. Γύρω στό 1200 ἀναφέρονται πολύχρωμες «Δαλματικές» πατρικίων και ἐπισκόπων μέ περισσότερα περσικά και τουρκικά χαρακτηριστικά. Στίς ἑλληνικές πόλεις τῆς Αἰγύπτου «ἐπίρραπα στοιχεῖα» ἀπό μετάξι ἢ λινό, διακοσμητικά τῆς Δαλματικῆς εἰκόνιζαν μυθικές μορφές ὅπως προσωποποίηση τοῦ Νεῖλου¹⁴⁶. Σε ἀγροτικές περιοχές ἢ Δαλματικῆ προσαρμοζόταν στά κατά τόπους πρότυπα. . Ἐπαρχιώτες κατεστραμμένοι οικονομικά (11^ο αι.) σύγκριναν μέ ζήλια τα «αἰγειομέταξα» που φοροῦσαν νεόπλουτοι τεχνίτες, μέ τη «σακκολέβα»¹⁴⁷ και μέ το φτηνό χειμωνιάτικο «σφικτοςφίκτουρο»¹⁴⁸ που αυτοί φοροῦσαν. Γυναίκες πτωχές ἐβλεπαν μέ ζήλια τίς πλουσιότερες να φοροῦν τη «θάλασσα»¹⁴⁹ (μεταξωτό φόρεμα «φοινικοβαφές ροδοειδέσι χροαῖς ἐκλάμπον»¹⁵⁰ και το βαμβακερό «κουτνίν»¹⁵¹.

Στήν τάξη τῶν «πενήτων» ἄνδρες και γυναίκες φοροῦσαν «μαλλωτό» χιτώνα που ειρωνικά τον ἔλεγαν «χορταῖο»¹⁵². Οἱ γυναίκες ἔπρεπε νά φοροῦν εἶδος περσικά «σαράβαρα» και «ἀχειριδωτο χιτωνίσκο» πού ἐπέτρεπαν τίς βαριές ἐργασίες. Ἡ «βασιλῆς Εὐφορόσυνη», σύζυγος Αλεξίου Γ' που ο σύζυγος την ἔδωξε ἀπό τά ἀνάκτορα μέσα στα μεσάνυκτα, «παντός ἐστερημένην ἀρχικου στολισματος και λαμπροῦ περιβλήματος», αναγκάστηκε να φορέσει «εὐτελές χιτώνιον» τέτοιο πού φοροῦσαν οἱ «χερνήτιδες»¹⁵³ τῆς τάξεως των πενήτων και συνοδευόμενη ἀπό «δύο ἀμφιπόλους βαρβάρους» (υπηρετρίες – δούλες) που προφανῶς εἶχαν την ἴδια εμφάνιση, ὡδηγήθηκε σε μοναστήρι. Ἰδιο «χιτωνίσκο» φοροῦσε τόν 5^οαι μία «χερνήτις» (πτωχή νέα τῆς ἐπαρχίας) ὅταν προσέβαλε τόν στρατηγὸ Αέτιο μπροστά στοῦς στρατιῶτες του. Ἐκεῖνος θυμωμένος ἀπό τήν προσβολή διάταξε νά τήν ἐκτελέσουν.

¹³⁶ Ο Κωαίστωρ στην Αρχαία Ρώμη ήταν Κανδιδάτος (φορούσε λευκά).Κρατοῦσε βιβλία εφορίας και καθιερώθηκε «νά μήν ἐπιτρέπεται νά ἀναγινώσκει παρόντος τοῦ βασιλέως, ἀν δέν φοροῦσε λευκά και δέν ήταν κανδιδάτος. Ὅσοι ἀναλάμβαναν ἀρχηγική θέση στήν ἐπαρχία ήταν και αὐτοί κανδιδάτοι» Ἰω. Λυδός, λόγ. Α' , 28.

¹³⁷ ὅπως ἐκείνη πού φορεῖ ὁ ἡγεμόνας στήν «Ἀπογραφή Κυρηνίου» (μωσαϊκό Μονῆς τῆς Χώρας)

¹³⁸ Λεξικό², kappa.2806.1-2

¹³⁹ Πορφυρογέννητος Περὶ Βασιλείου Τάξεως, 505.16

¹⁴⁰ χιτώνες 6^{ου} αι. στό Βυζ. Μουσείο Αθηνῶν (B.X.M. 484, 485, 493, 425, 500)

¹⁴¹ Μικρογραφία στό Βιβλίο τοῦ Ἰώβ, 11ου αι Μονῆ Σινᾶ, Κώδιξ 3, φύλλο 17v.

¹⁴² Ὀκτάτευχος 12ου αι Vat. gr. φύλλο 746 473v.

¹⁴³ Πορφυρογέννητος Περὶ Βασιλείου Τάξεως, 1. 101. 19

¹⁴⁴ Στήβεν Ράνσμαν, Βυζαντινός Πολιτισμός, μτφρ. Δέσποινα Δετζώρτζη, 1969, σελ. 211.

¹⁴⁵ Ἐπίρραπο στοιχεῖο χιτώνα μέ προσωποποίηση τοῦ Νεῖλου. Μουσείο Καλῶν Τεχνῶν Πούσκιν.Μόσχα

¹⁴⁶ Ἐπίρραπο στοιχεῖο χιτώνα μέ προσωποποίηση τοῦ Νεῖλου. Μουσείο Καλῶν Τεχνῶν Πούσκιν.Μόσχα

¹⁴⁷ Προδρομικά, III, 77

¹⁴⁸ Προδρομικά, II, 34

¹⁴⁹ Προδρομικά, I, 58

¹⁵⁰ Συνεχιστής Θεοφάνους 19.13, 604.11. Γενέσιος, Βασίλ. 7.1. Το ΓΛΩΣΣΑΡΙΟΝ (σ.30), στη λέξη «αετός», για την «θάλασσα» λανθασμένα ερμηνεύει «φόρεμα με κυματισμούς».

¹⁵¹ gounach gouni (Αραβ) = τόπι υφάσματος βαμβακεροῦ. Ο Ρ. Kretschmer, Grammatische Miscellen BZ 10.585 συνδέει τη λέξη με τό Ἰταλικόν cotone. Κουκουλές 92, παραπομπή 8.

¹⁵² Λεξικό¹, Chi 413

¹⁵³ Χωνιάτης, Alex3,1.488.24-25

Δέν ἔλειπαν νοικοκυρές πού φορώντας λινό ἢ μάλλινο «χιτωνίσκο» κάθονταν στό φῶς καί ἔραβαν τούς χιτῶνες τῶν παιδιῶν τους. Γιά εὐκολία τήν κλωστή καί τίς βελῶνες τίς κάρφωναν στή ζώνη τοῦ χιτωνίσκου πού φοροῦσαν¹⁵⁴. Χειροποίητα ἦταν το «λινοβάμβακον ἰμάτων», το «μαλλωτόν» καί ἐκεῖνα που ὕφαιναν γιά τους συζύγους (ειρωνικά τα ἔλεγαν «υποκαμισόβρακα»)¹⁵⁵. «Ναρθήκια» ἴσως ἦταν πρόχειρα υφαντά, ἀπό «νάρθηκα» («εἶδος φυτοῦ καλαμοειδούς ελαφροῦ»¹⁵⁶). Ο ἀργαλιός καί ἡ διάστρα ἰδίως στήν ἐπαρχία ἦταν ἀπαραίτητο ἐξάρτημα ἢ καί συστατικό τοῦ σπιτιοῦ. Οἱ γυναῖκες τοῦ λαοῦ – σέ πλοῦσια σπίτια οἱ ὑπηρετίριες – φορώντας ποδήρη χειριδωτό χιτῶνα καί μέ καλύπτρα στήν κεφαλή κάθονταν μπρός στόν ἀργαλιό καί ὕφαιναν ὅπως σέ ἑλληνικές μικρογραφίες 12^{ου} ¹⁵⁷ καί 13^{ου} αἰ.¹⁵⁸ Οἱ πῆλινες ἀγνύθες πού εἰκονίζονται στόν Βατικανό Κώδικα εἶναι ἀκριβῶς ἴδιες μέ τοῦ Β Μ Ἀθηνῶν¹⁵⁹.

Οἱ «Παιδίσκες» που υπηρετοῦσαν σε ἐπαρχιακό ἀνάκτορο, ἔπρεπε νά εἶναι ἀνάλογα ντυμένες. Ὅταν ἡ «παιδίσκη» ἔστρωνε τό τραπέζι ἢ ὑπηρετοῦσε στό δεῖπνο, τό στιχάριο ἢ ὁ χιτῶνας, λευκός ἢ κυανός ἔπρεπε νά ἔχει κάτι ἀπό τή λάμψη τοῦ ἀνακτόρου. Ὅταν ἐβγαζε βόλτα τά παιδιά τοῦ ἡγεμόνα, ἀρκοῦσε νά φορεῖ ποδήρη χιτῶνα χωρίς χειρίδες δεμένο στή μέση μέ μάλλινη ζώνη ὅπως στήν «Ἐπταβηματίζουσα»¹⁶⁰. Ὅταν ἔπρεπε νά βοηθήσει στό λουτρό τῶν παιδιῶν τοῦ ἡγεμόνα, μποροῦσε νά φορεῖ τόν χιτῶνα ἐργασίας μέ ἐπωμίδες καί νά ἀνασηκῶνει τά μανίκια (ὅπως στήν μικρογραφία σέ χειρόγραφο εὐαγγέλιο τῆς Τραπεζοῦντος)¹⁶¹.

Στίς πόλεις ἀκόμη καί πτωχές γυναῖκες κυκλοφοροῦσαν περιποιημένες. Ὁ Ἅγ Γρηγόριος Νύσσης δέν εἶδε νά κυκλοφορεῖ καμμία νέα στήν πόλη «χωρίς περιεργίας κοιμωτικῆς». Ἡ ὠραία νέα στό ψηφιδωτό τοῦ Ἱ. Παλατίου¹⁶² δέν διαφέρει σέ προσεγμένη ἐμφάνιση ἀπό τήν «Ἀλεξάνδρα» τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πύλου. Ἀκόμη κι ὅταν ὁ Ἅγ Φιλάρετος ἔχασε τήν παρουσία του, ἡ σύζυγός του δέν κυκλοφοροῦσε ποτέ ἀτημέλητη. Φοροῦσε λινό ἀλλά ὠραῖο «στιχάριον»¹⁶³.

Δέν γνωρίζουμε ἂν οἱ «ἐσθῆτες» μέ τίς ὁποῖες κυκλοφοροῦσαν οἱ ἄσεμνες γυναῖκες¹⁶⁴ τόν 5^ο-6^ο αἰ ἦταν ἴδιες μέ αὐτές πού τίς ὑποχρέωνε νά φοροῦν τόν 2^ο αἰ ὁ νόμος Γαῖου¹⁶⁵. Ὅμως ἦταν πολύ εὐκολο καί σέ ἕναν ἐκπαιδευμένο σκύλο νά ἀναγνωρίσει τίς ἄσεμνες γυναῖκες ἀπό τό «ἰμάτιον» πού φοροῦσαν¹⁶⁶. Πρακτικότερα καί φηγνότερα ἀπό τά ἀκριβά καί παρδαλά ἦταν τά μάλλινα καί τά λινά ἰμάτια πού φοροῦσαν οἱ γυναῖκες τοῦ λαοῦ¹⁶⁷ μεταποιώντας ἴσως μερικές φορές ἕνα παλαιό στιχάριο¹⁶⁸.

Ὅσο οἱ δρόμοι τοῦ μεταξιοῦ ἦταν ἐπικίνδυνοι λόγῳ τῶν πολέμων μέχρι τόν 6^ο αἰ τά λινά καί τά μάλλινα ὑφάσματα ἦταν σέ εὐρεία χρήση καί τά ἐργοστάσια ἔφτιαχναν περιζήτητους λινούς ἢ μάλινους χιτῶνες. Στήν Αἴγυπτο ἀκόμη καί οἱ ἐπίσκοποι μποροῦσαν νά ἐπιβάλουν φόρο σέ «λινά χιτῶνια». Γιά τέτοια ἐπιβολή φόρου κατηγορήθηκε καί ὁ Μέγας Ἀθανάσιος¹⁶⁹. Στήν Τραπεζοῦντα μέχρι τόν 14^ο αἰ ἔμποροι καί ράπτες ἔφερναν ἀκριβά ὑφάσματα καί ἔτοιμες «ἐσθῆτες» ἀπό τούς Μαμελούκους τῆς Αἴγυπτου καί τούς Τούρκους τῆς Κιλικίας, μάλλινα ἀπό τήν Μηδία καί μεταξωτά ἀπό τό Σιάμ καί ἄλλες χῶρες¹⁷⁰. Τήν ἴδια ἐποχή στή Θεσσαλονίκη τά μεταξωτά («ἐκ Σηρῶν ὑφάσματα») ἦταν ἄφθονα ὅσο ἄφθονα ἦταν σέ ἄλλες χῶρες τά μάλλινα¹⁷¹. Οἱ βάρβαροι ὅταν αἰχμαλώτιζαν Βυζαντινούς, ζητοῦσαν ὡς λύτρα «σηρικές ἐσθῆτες ἢ ἀπό λινό ἀραχνοῦφαντες καί ἀπέρριπταν τίς μάλινες ὡς ἀχριστες γι' αὐτούς»¹⁷².

Ἄνδρες καί γυναῖκες χενίζονταν μέ ξύλινο, μεταλλικό ἢ ἔλεφαντοστό κτένι μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις¹⁷³. Ὁ ἴδιος τύπος κτενιοῦ ἦταν ἐν χρήσει σέ ὅλη τή Βυζαντινή ἐποχή¹⁷⁴ καί ὅπως δείχνουν τά ψηφιδωτά πού σώζονται¹⁷⁵, ὑπῆρχε μεγάλη καλαισθησία τόσο στήν ἀνδρική ὅσο καί στή γυναικεία

¹⁵⁴ Ἰω Χρυσόστομος, Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τό μονάζειν ἐνάγουσι 47.323.18 – 19.

¹⁵⁵ Προδρομικά Ι, 93-97

¹⁵⁶ Λεξικό², nu.84.1-2. Προδρομικά Ι, 95

¹⁵⁷ Μικρογραφία στό Βιβλίον τοῦ Ἰώβ, Par. gr. 134 φύλλο 184ν

¹⁵⁸ Μικρογραφία στό Βιβλίον τοῦ Ἰώβ, Vat. gr. 1231 φύλλο 410τ

¹⁵⁹ Β Χ Μ 1203 ... ἕως 1213

¹⁶⁰ Ψηφιδωτό τῆς Μονῆς τῆς Χώρας. Delvoye, Βυζαντινὴ Τέχνη, ὁλοσέλιδη εἰκόνα σελ. 528

¹⁶¹ G. Millit. Recherches sur l' iconographie de l' evangile aux xiv - xv et xvi siecles 8σελ. 9-90 καί εἰκ. 18, 75

¹⁶² Ἀρχαιολ Μουσείο Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. καί Ἱστορία Ἑλλ. Ἐθνους Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ Ζ', σελ. 392

¹⁶³ Βίος Ἁγίου Φιλάρετου, Byzantion, 9 (1934),135

¹⁶⁴ Ἰουστινιανός, Νεαρά ἸΔ', 13. 106.6

¹⁶⁵ Martialis, I, 36, 8

¹⁶⁶ Ζωναράς, Ἐπιτομή Ἱστοριῶν, κεφ. 13. 185.10 - 185.14

¹⁶⁷ Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασειας, ὁμιλία εἰς τόν πλούσιον καί τόν Λάζαρον, 1.2.2.4 - 1.2.4.1

¹⁶⁸ Βίος Ἁγίου Φιλάρετου, Byzantion, 9 (1934),135

¹⁶⁹ Σωζομενός, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 2.22.7.1

¹⁷⁰ ὅπως αὐτά πού περιγράφουν ὁ Βησσαρίων καί ὁ Ἰωάννης Εὐγενικός (ἀδελφός τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ)

¹⁷¹ Καμενιάτης, Εἰς τήν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, 9.8.3.

¹⁷² Καμενιάτης, Εἰς τήν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, 58.7.2 – 8.2

¹⁷³ ὅπως τό Κτένι ἀπό ἔλεφαντοστοῦν 10ου αἰ. πού ἐκτίθεται στό Βυζ Μουσείο Ἀθηνῶν ΒΧΜ, 1185

¹⁷⁴ Ὅπως τό κτένι τῆς Σωσάνας (Μικρογραφία 8^{ου} αἰ, Ἱερά Παράλληλα Ἱ. Δαμασκηνοῦ, 8ος αἰ. Par.gr.923, φ 373ν)

¹⁷⁵ «Πομπή τῶν Μαρτύρων» καί «πομπή Ἁγίων Γυναικῶν» (ψηφιδωτό 5^{ου} αἰ στόν Ἅγ Απολλινάριο Ραβέννα)

κόμμωση. Τόση σημασία έδιναν οι Βυζαντινοί στην κόμμωση στά μέσα του 8^{ου} αι. ώστε ο «κουρεύς» του Μεγάλου Παλατίου δέν διέφερε στο ντύσιμο και τή συμπεριφορά από έναν συγκλητικό¹⁷⁶. Μέχρι τόν 6^ο αι. οι κάτοικοι τής Πόλης όπως τήν εποχή του Αριστοφάνη, θά βλέπουν μέ περιφρόνηση και θά ειρωνεύονται τό «παράδοξον έθνος των Αβάρων» πού είχαν μαλλιά «πολύ μακριά, δεμένα πάνω σε "πρανδιές" (άλογοουρές)»¹⁷⁷. Όμως δέν θά άργήσει ο βαρβαρικός τρόπος κόμμωσης νά επηρεάσει και τήν βυζαντινή μόδα. Τόν 9^ο αι άρχοντες τής έπαρχίας διατηρούσαν περσικούς «Κρωβύλους» μέ χρυσούς «τέττιγες»¹⁷⁸. («Όλα όσα κορόιδευε κάποτε ο Άριστοφάνης»)¹⁷⁹.

Ό βυρσοδέγης και ο σκυτοτόμος έδιναν κατεργασμένο δέρμα στον τσαγκάριο για νά ράψει τά υποδήματα. Τά σανδάλια τά κατασκεύαζαν μέ καττύματα (σκληρό δέρμα). Τό λωρίον πού έδενε τά σανδάλια στην κνήμη, τά ονόμαζαν ζιχνίον ή σφαιρωτήρα. Τόν 10^ο αι έπειδή ήταν σπάνια «τά άρχαία υποδήματα», τά εργαστήρια κατασκεύαζαν «καρβάσινα» από άκατέργαστο δέρμα βοών. Η τέχνη του «τζαγκάριου» έφερνε πολλά «στάμενα»¹⁸⁰ σε καλούς τεχνίτες (οι πλούσιοι πλήρωναν πολλά για «τζαγκία» ίδια μέ τά βασιλικά). Ονομαστά ήταν το 12^ο αιώνα τα «μακρυμύτικα»¹⁸¹ που φορούσαν νεόπλουτοι. Τα απλά εργατικά υποδήματα αν ο εργάτης δεν τα διόρθωνε μόνος, μπορούσε να τα δώσει στον «πετσωτή» να τα βάλει στο καλαπόδιον ή στο σανίδιν και με εργαλεία όπως το σουγλίν και τό σφετλίν να προσθέσει γερά «σφηκώματα»¹⁸². Τά δερμάτινα υποδήματα συνήθως δένονταν μέ «ζινίχιον» (δερμάτινο λουρί). Τόν 14^ο αι τή Θεσσαλονίκη υπήρχαν «πέδιλα νεωτερικά» πού δέν θά καταδεχόταν νά φορέσουν άξιωματούχοι, τά φορούσε όμως ο φρούραρχος Δαβίδ για νά μήν άναγνωρίζεται¹⁸³.

Οι άξιωματούχοι μπορούσαν νά φορούν και παπούτσια χωρίς κορδόνια μέ ύποτυπώδες τακούνι διακοσμημένα μέ φύλλο χρυσού¹⁸⁴ και άλλα υποδήματα όπως «ξυρίδες, καμπάκια, ζυγάβδια»¹⁸⁵ κατά προτίμηση μέ μύτη. Αντίθετα οι πένητες – άγρότες φορούσαν «κούντουρα» (στρογγυλά φθηνά υποδήματα) ή «καλίκια» (καλίγια ή κάλικες, χαμηλά παπούτσια μέ σόλα γεμάτη καρφιά) πού έφτιαχνε ο «καλιγάριος»¹⁸⁶. Ήταν όπως τά στρατιωτικά γερά γι' αυτό ήταν κατάλληλα για άγροτικές εργασίες.

Τα παιδιά στις όχθες του Νείλου φορούσαν δερμάτινα χρυσοκέντητα παπούτσια¹⁸⁶. Τis Κυριακές και μεγάλες γιορτές τά άκριβά παιδικά υποδήματα τά συνδύαζαν μέ μάλλινους χιτώνες με υφασμένες μορφές ζώων και πτηνών¹⁸⁷. Όμως ένα πλήθος παιδιά στις τάξεις των «πενήτων» ήταν τόσο πτωχά ώστε περίμεναν «δώρα» των δυνατών για νά αγοράσουν φθηνά υποδήματα από χοιρινό δέρμα. Τis περισσότερες φορές έφτιαχναν αυτοσχέδια σανδάλια από χόρτο. Οι γονείς αυτών των παιδιών ζούσαν πτωχικά, κυκλοφορούσαν συνήθως ξυπόλυτοι φορώντας «ράκη». Στην Κωνσταντινούπολη, δώδεκα παιδιά πενήτων κάθε χρόνο στην τελετή του Νιπτήρα, είχαν τήν τύχη νά λάβουν από τά χέρια του ίδιου του αυτκράτορα μεταξύ των άλλων δώρων, και ένα ζευγάρι καινούργια υποδήματα.

Στο γάμο αν οι νεόνυμφοι ήταν πλούσιοι κοσμούσαν τήν κόμη με «στέφανο» πού μπορούσε νά είχε κατασκευαστεί από άσημι ή και από κασιτερωμένο χαλκό όπως τό ζευγος στεφάνων του Σπαθαρίου Κανδιδάτου Ρωμανού¹⁸⁸. Αν κατείχε ένα μεγάλο άξιομα ο γαμβρός μπορούσε νά φορεί «δακτύλιο» (δακτυλίδι) μέ έγγράκτο τόν τίτλο του. Μέ αυτόν τόν δακτύλιο¹⁸⁹ σφράγιζε τis έπιστολές ή τά έπίσημα έγγραφα. Η νύμφη τόν 6^ο αι φορούσε «πλανίδα» (διάδημα χρυσό)¹⁹⁰ και «Διπλοίδα Νυμφικήν». Στά πόδια φορούσε «νυμφίδες – υποδήματα γυναικεία νυμφικά»¹⁹¹. Αν ήταν προορισμένη για αυτοκράτειρα δέν ήταν θεμιτό νά φορέσει στέφανο πριν ο σύζυγός της τής προσφέρει τό βασιλικό στέμμα. Η κόρη του Τιβερίου, όταν παντρεύτηκε τόν Μαρκιανό φορούσε πέπλο λευκό ώστε μόλις πού διακρινόταν τό πρόσωπό της. Τό ιμάτιο ήταν κατάλευκο. Τό δωμάτιο όπου δέχτηκε τούς έπίσημους ήταν «βαφής δευσοποιοϋ Τυρίας μεγατίμου περιπόρφυρο». Οι έπίσημοι, «λευχείμονες» (ντυμένοι στα λευκά) ήρθαν νά εϋχηθούν στους νεόνυμφους¹⁹².

¹⁷⁶ Ζωναράς, 13, 60. 14 – 15 Βλ. Μικρογραφία στα Ίερά Παράλληλα Ί. Δαμασκηνού, 8ος αι. Par. gr. 923, φύλλο 373v

¹⁷⁷ Γιώργος Ίωαννίδης, Τό Χρονικόν τής Μονεμβασίας... από τά χειρόγραφα Ίβήρων και Κουτλουμουσίου

¹⁷⁸ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης, Έπιστολή Ε', dialog. 1.10.1

¹⁷⁹ Λεξικό¹, alfa, 1677.2

¹⁸⁰ (χρυσά νομίσματα, πολύ πλούτο)

¹⁸¹ Προδρομικά IV, 5-6

¹⁸² Προδρομικά IV, 49, 59, 60

¹⁸³ Ευστάθιος² 82. 7

¹⁸⁴ Δερμάτινα παπούτσια 5ου αι μέ φύλλο χρυσού εκτίθενται στο Βυζ. Μουσείο Αθηνών (B.X.M. 505, 506, 507)

¹⁸⁵ Λεξικό¹, xi.159.1

¹⁸⁶ Παιδικά δερμάτινα υποδήματα 5^{ου} αι πού εκτίθενται στο Βυζ. Μουσείο Αθηνών (B.X.M. 504)

¹⁸⁷ Όπως τόν παιδικό χιτώνα του 6ου αι στο Βυζ. Μουσείο Αθηνών (B.X.M. 489)

¹⁸⁸ Ζευγος στεφάνων Σπαθαρίου Κανδιδάτου Ρωμανού (10^{ου} αι στο Βυζ. Μουσείο Αθηνών (B.X.M. 863).

¹⁸⁹ Στο Βυζ. Μουσείο Αθηνών εκτίθεται δακτύλιος - σφραγίδα 9^{ου} αι μέ έγγράκτη έπιγραφή. (B.X.M. 864).

¹⁹⁰ Λεξικό², pi, 2450

¹⁹¹ Λεξικό², nu.720.1

¹⁹² Σιμοκάτης, Ίστορία, dialog. 1.10.9.5

Τουλάχιστον μέχρι τον 6^ο αιώνη στην αγορά της Αθήνας, στη Ρώμη και σε άλλες πόλεις πολλοί κρατούσαν την παράδοση και φορούσαν «έφεστρίδα» ή «βίρρο», κάτι σαν χλαμύδα Ρωμαϊκού τύπου. Ήταν όμως τόσο σκληρό τό ύφασμα από γιδίσια τρίχα ώστε καλύπτονταν με αυτό οι τοξότες όταν έκαναν έφοδο στα κάστρα. Τον 5^ο αιώνη όσους φορούσαν «έφεστρίδα –βίρο» τους έλεγαν ειρωνικά «βιρροφόρους». Μέχρι που τον 11^ο αιώνη δέν ήθελαν να δούν έφεστρίδα ούτε στον ύπνο τους διότι κατά τους όνειροκρίτες ήταν κακός οίωνός¹⁹³.

Γυναίκες, μαθήτριες ή δασκάλες στις φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών ή της Αλεξανδρείας μέχρι τον 6^ο αιώνη φορούσαν φιλοσοφικό «τρίβωνα» όπως η Υπατία¹⁹⁴. Ο «μαΐστωρ» και οι «φιλόσοφοι» στό πανεπιστήμιο της Μαγναύρας την ώρα της διδασκαλίας φορούσαν κόκκινο σκούφο. Οι μαθητές φορούσαν στιχάριο και λευκό σκούφο ενώ οι διδάσκαλοι της ρητορικής και οι βοηθοί δίδασκαν άσκεπείς. Οι άπλοϊ άκροαταί παρακολουθούσαν τά μαθήματα άσκεπείς. Σε δημόσια συζήτηση ή διάλεξη οι καθηγητές μιλούσαν «ex cathedra» (άπό ύπερυψωμένο θρόνο). Τό άκροατήριο καθόταν σε άπόσταση ενώ δίπλα στόν καθηγητή κάθονταν σε ήμικύκλιο οι μαθητές του φορώντας στιχάριο και λευκό σκούφο¹⁹⁵.

Στο ιπποδρόμιο οι «βρηγάριοι»¹⁹⁶ για να διακρίνονται φορούσαν «μάτιο με κτυπητό χρώμα: βένετον ή πράσινο». Στο κεφάλι φορούσαν «κέντουκλα» μέ ραμμένα φτερά και «καμελαύκια κεντουκλέινα»¹⁹⁷. Οι θεατές άπό την τάξη των πνήτων φορούσαν χιτωνίσκους. Οι ήνιοχοι μέχρι τον 10^ο αιώνη όταν εισέρχονταν εν πομπή στόν ιπποδρόμο, φορούσαν «ξυστίδα, κροκωτόν ιμάτιον»¹⁹⁸ που παρέμενε ίδιο άπό την εποχή του Αριστοφάνη, όταν τό φορούσαν οι ιππείς¹⁹⁹.

Σε νοσοκομεία που λειτουργούσαν σε μοναστήρια μεγάλων πόλεων οι γιατροί που επισκέπτονταν τους άσθενείς φορούσαν ποδήρη χιτώνα και κρατούσαν στό χέρι «πυξίδα» (ξύλινο-φιλντισέριο κουτί) μέ διάφορα φάρμακα. Άπό τον τράχηλο έξαρτούσαν ένα σκούρο ύφασμα τό όποιο έφθανε ως τό στήθος - τό διακριτικό γνώρισμα των γιατρών²⁰⁰.

Μπορεί πατρίκιοι–συγκλητικοί ήδη άπό 1^ο έως 4^ο αιώνη να χαίρονταν που εργάζονται στα χωράφια «άχιτώνες» με άγροτικό «πίλον» και «περιζωμάτιον»²⁰¹, όμως οι δουλοπάροικοι άπό άνάγκη, παρά τή θέλησή τους ζούσαν σκληρή ζωή, φορούσαν «χιτωνίσκο χειριδωτό» και για «περιζωμάτιον» «συνέρραπαν ράκη». Αγρότες μέ «χιτωνίσκο» θυμίζουν τον αγρότη που ό Άγ Φιλάρετος βοήθησε²⁰².

Συνήθως τά πρόβατα τά έβοσκαν νέοι μέ κοντούς χιτώνες μέχρι τό γόνατο και μανίκια μέχρι τους άγκώνες. Στα πόδια φορούσαν σανδάλια και περικνημίδες²⁰³. Στο ψηφιδωτό όμως του Μεγάλου Παλατίου ό δοϋλος που άρμέγει τίς κατσίκες είναι μεσόκοπος. Φορεί λευκό χιτώνα που αφήνει τό άριστερό χέρι έλεύθερο και ζώνη στη μέση. Οι ψαρᾶδες και οι εργάτες της θάλασσας εργάζονταν μέ χιτωνίσκους μέχρι τά γόνατα και συνήθως άνασήκωναν τά μανίκια όταν έπρεπε να μαζέψουν τά δίκτυα²⁰⁴. Ιούνιο και Ιούλιο οι νέοι εργάτες που θερίζαν και άλώνιζαν μπορούσαν να φορουν έρυθρό χειριδωτό χιτώνα μέ άνοιγμα στη θέση του λαμιού σε σχήμα "v", κυανή περισκελίδα και πέδιλα. Οι έφηβοι μπορεί να φορούσαν λευκή ταινία στα μαλιά και «έξωμίδες»²⁰⁵. Ο αμπελοργός όταν τρυγούσε φορούσε κοντό «ερυθρό επενδυτή» και «περισκελίδα ροδόχρουν», «πέδιλα» κυανού χρώματος και για τον ήλιο «πηλίκιον έρυθρόν»²⁰⁶. Τα ίδια και ό αγρότης που όργωνε τό χωράφι. Οι κυνηγοί που έβγαιναν Οκτώβριο για κυνήγι²⁰⁷ φορούσαν κοντό μπλε χιτώνα και σανδάλια που δένονταν μέ ιμάντες μέχρι τά γόνατα²⁰⁸.

Οι μελισσοκόμοι όταν άνοιγαν τά «βουτία» μελισσών φορούσαν ύποκάμισο και χιτωνίσκο²⁰⁹. Οι Τραπεζούντιοι αιθέντες μετά τον τρύγο κατέβαιναν στό κελάρι φορώντας «ποικιλόχρωμο χιτώνα» και πλατύ λευκό «πίλο μέ έρυθρό γύρο». Εκεί περίμενε ό οίνοχός (δουλοπάροικος ή δοϋλος) φορώντας

¹⁹³ Λεξικό¹, ε, 3873.1

¹⁹⁴ Λεξικό¹, upsilon, 166. 16

¹⁹⁵ Μικρογραφία, σε χειρόγραφο του 13^{ου} αιώνη μέ Λόγο του Φωτίου Μαδριτή, Έθνικη Βιβλιοθήκη

¹⁹⁶ (έπιθεωρητές των ίππων του Ιπποδρομίου)

¹⁹⁷ Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 2. 154.19

¹⁹⁸ Λεξικό¹, xi.169

¹⁹⁹ Αριστοφάνης, Νεφέλαι, 70.

²⁰⁰ Άγ Ανάργυροι (τοιχογραφία 11ου αιώνη άπό το Ναό Κοιμήσεως Έπισκοπής Εϋρυτανίας (σήμερα στο Β Μ.)

²⁰¹ Κεδρινός, Σύνοψις Ιστοριών, 1.378.16-17

²⁰² Στίς μεγάλες βιβλιοθήκες χειρογράφων της Εϋρώπης και της Αμερικής,

²⁰³ Μικρογραφία στις Όμιλίες Γρηγορίου Ναζιανζίνου, 11ου αιώνη. Κώδικας 6 Παντελεήμονος, φύλλο 37ν

²⁰⁴ Μικρογραφία στις Όμιλίες Γρηγορίου Ναζιανζίνου, 11ου αιώνη. Κώδικας 6 Παντελεήμονος, φύλλο 37ν

²⁰⁵ Βατοπεδινό 1199.φ. 188α. 195α. Βλ και: Χρυσάνθου, Έκκλ. Ιστορία Τραπεζούντος, Α.Π. Γ-Δ, 419. εικ.31,32

²⁰⁶ όπως ό είκονιζόμενος στό Τυπικό Άγ Εϋγενίου του 1346 Βατοπεδινό χειρόγραφο 1199, φ. 44β. Βλέπε και στό: Χρυσάνθου, Έκκλ. Ιστορία Τραπεζούντος, Α.Π. Γ-Δ, 416. και εικ.22

²⁰⁷ Τυπικόν Άγ Εϋγενίου Βατοπεδινό 1199, φ. 65α. Βλ και Χρυσάνθου, Α.Π. Γ-Δ, 416. και εικ.23

²⁰⁸ Μικρογραφία στόν κώδικας 6 Μονής Παντελεήμονος μέ Όμιλίες Γρηγορίου Ναζιανζίνου 11ου αιώνη, φ. 37ν

²⁰⁹ Βίος Άγίου Φιλάρετου, Byzantion, 9 (1934),135

χιτωνίσκο καί «πίλο» ρόδινου χρώματος. Αντλούσε μέ μελανό πήλινο δοχείο έκλεκτό οἶνο ἀπό πήλινες «ὕδριες» καί προσέφερε στόν αὐθέντη νά δοκιμάσει τή νέα σοδειά²¹⁰.

Οἱ τεχνίτες βιοτεχνίας φοροῦσαν κοντό χιτώνα καί δερμάτινα σανδάλια. Δούλοι πού ἐρίγχαν ξῦλα στόν κλίβανο φοροῦσαν χιτωνίσκο κοντό μέχρι τά γόνατα μέ ἄνοιγμα στόν τράχηλο σέ σχῆμα"ν". Δούλοι βαρβαρικής καταγωγῆς φοροῦσαν ἀναξηρίδες²¹¹. Οἱ οἰκοδόμοι φοροῦσαν χιτωνίσκο χωρίς μανίκια καί σανδάλια μέ δερμάτινους μᾶντες²¹² γιὰ νά ανεβαίνουν εὐκόλα τίς σκαλωσιές.

Τό «κυνικόν καῦμα» (καύσωνα) τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1354 καί οἱ θάνατοι ἀπό θερμοπληξία ἔκαναν ἐντύπωση στό βυζαντινό λαό²¹³. Ἐτοιμοθάνατος γέροντας²¹⁴ θῦμα τοῦ καύσωνα φορεῖ ροδόχρωμο χιτώνα, κυανόχρωμο ἐπενδύτη καί σκεπάζεται μέ σινδόνα διακοσμημένη μέ ἀνθέμια. Νεαρή ὑπηρέτρια στό βάθος μέ λευκό «χιτωνίσκο» κρατεῖ λαμπάδα. Δίπλα στόν ἐτοιμοθάνατο ἄλλη ὑπηρέτρια μέ λευκή ταινία σήν κόμη, φορεῖ ἐρυθρή χειριδωτή ἐσθήτα μέ κυανόχρωμες χειρίδες. Κρατεῖ ὕδρια γιὰ νά ξεδιψᾷ τόν γέροντα καί ριπίδιον γιὰ ἀέρα. Ἡ μορφή τῆς ὑπηρέτριας ἀντιγράφει ἀντίστοιχη μορφή ἀπό τοιχογραφία τῆς Ἁγίας Σοφίας Τραπεζοῦντος²¹⁵.

---

²¹⁰ Μικρογραφία στο Βατοπεδινό 1199. Βλ καὶ Χρυσάνθου, Ἐκκλ. Ἱστορία Τραπεζοῦντος, Α.Π. Γ-Δ, 417. καί εἰκ.26

²¹¹ Μικρογραφία σέ κώδικα τοῦ 7^{ου} αἰ. Vat. gr. 746 φύλλο 61r.

²¹² Μικρογραφία στό χειρόγραφο Ψαλτήριο τοῦ 857, Par gr. 20, φύλλο 4v

²¹³ (βλ Θεόδωρο Πρόδρομο καί Μανουήλ Φυλῆ)Α. Ξυγκόπουλος, 182-187

²¹⁴ Μικρογραφία στό Τυπικό τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου Τραπεζοῦντος, Βατοπεδινό 1199,

²¹⁵ Μικρογραφία στό Βατοπεδινό 1199.φ. 202β. Βλ καί: Χρυσάνθου, 419. καί εἰκ.33

E. ΤΟ ΙΜΑΤΙΟ ΣΤΗΝ ΚΗΔΕΙΑ – ΠΕΝΘΙΜΟ ΙΜΑΤΙΟ

Υπάρχουν μαρτυρίες ότι οι πενθούντες φορούσαν «μέλαν (μαύρο) ἱμάτιον» ενώ τον νεκρό τον ἔντυναν στά λευκά. Μόνο πένητες καί δούλοι θάπτονταν με ἱμάτια ἄλλων χρωμάτων²¹⁶. Στο Ιερόν Παλάτιον ὁμως επικρατοῦσε ἄλλη ἀρχαία παράδοση: Δεν επιτρεπόταν ἢ τουλάχιστον δεν συνηθίζοταν το «μελονειμονεῖν»²¹⁷. Ο αυτοκράτωρ ἀν κάποιος συγγενῆς του πέθαινε φορούσε λευκά ²¹⁸. Ὅταν τελείωνε το πένθος, ἔβγαζε τα λευκά ἱμάτια και για λίγες μέρες φορούσε «κίτρινα ἄνευ μαργελλίων». Ἐπειτα «κίτρινα μετὰ μαργελλίων» καί τέλος «ελαμπροφόρει»²¹⁹. Κάποιοι αυτοκράτορες ὅταν κυκλοφορούσαν με λευκά – λόγω πένθους – υποχρέωναν τους ἄρχοντες και τους «λαϊκούς» υπαλλήλους να «ενδύονται μέλανα ἕως ἡμερῶν τεσσαράκοντα... μέχρις ἄν ἀλλάξῃ ὁ βασιλεὺς»²²⁰.

Ο Ἰωάννης ΣΤ' «έβγαλε την πορφυρή εσθήτα και φόρεσε λευκή» συμμετέχοντας στην «τοῦ θανόντος βασιλέως ἐντάφιον λύπην...ὡς εἰθιστο τούς βασιλέας περί τάς λύπας αἰεὶ ποιεῖν»²²¹. Στην Τραπεζούντα Ο Αλέξιος Γ' Μέγας Κομνηνός ὅταν πέθανε ο Μέγας Δούκας Νικήτας ο Σχολάριος (τον Ἰούλιο του 1361) «φορέσας καί λευκά διὰ την θλίψιν, καθὼς εἰθισται τοῖς ἄναξι»²²². Οι φράσεις «αἰεὶ ποιεῖν» και «καθὼς εἰθισται» δείχνουν ὅτι το λευκό πένθιμο χρώμα ἦταν πάντα γνωστό (στο Ἀρχαῖο Ἄργος τους λευκοὺς πένθιμους χιτώνες τους ἔλεγαν «ὕδατόκλιστους»). Το «λευκοφορεῖν» ἐπίσης το γνώριζε και ο αυτοκράτωρ Ἰουλιανός (4^{ος} αι.).

Επιγραφή στη Μυσία διέτασσε: «ἄνδρες και γυναῖκες πενθούντες ἀν δεν μπορούν να φορέσουν λευκά, πρέπει να φοροῦν φαῖά»²²³.

Τους Ἀνώτατους Ἀξιωματούχους τους ἔθαβαν με την ἐπίσημη στολή. Ἐνδιαφέρον ἔχει η τελετουργική ετοιμασία του λειψάνου του αυτοκράτορα μέχρι τον 10^ο αι: Το τοποθετοῦσαν σε χρυσή κλίνη διακοσμημένη με πολύτιμους λίθους. Ο Κωνσταντίνος Α' ἦταν ντυμένος «βασιλικὸς κόσμοις, πορφύρα τε καί διαδήματι»²²⁴. Η παράδοση συνεχίστηκε στους ἐπόμενους αἰῶνες. Ο Μιχαήλ Η' ἦταν καλυμμένος με «σηρικά χρυσόσημα πέπλα»²²⁵. ἀκόμη και σύμμαχοι του Βυζαντίου, ὅπως ο ἀνεψιὸς του Ρήγα της Βλαχίας τάφηκε με πλήρη στρατιωτική στολή και χρυσό στεφάνι²²⁶.

Ἀπό τον 10^ο αι. γραπτό τυπικό ὀριζε με λεπτομέρειες την ἔνδυση του νεκροῦ Ἀυτοκράτορα (ἴδια διαδικασία τηροῦσαν και στην κηδεῖα της Ἀυγούστας –συζύγου του Ἀυτοκράτορα): Η χρυσή νεκρική κλίνη στήνοταν «στα 19 ακκούβητα». Ἐκεῖ τοποθετοῦσαν το «λείψανον» του αυτοκράτορα που φορούσε χρυσοποικίλο στέμμα, διβητήσιο και χρυσή χλαμίδα. Στα πόδια φορούσε τα ἐπίσημα στρατιωτικά «καμπάγια». Ἱερεῖς της Ἀγίας Σοφίας και Συγκλητικοὶ που θα συνόδευαν την εκφορά, φορούσαν ἐπίσημη στολή. Το ἴδιο και οι Πρωτοσπαθάριοι που θα κρατοῦσαν την κλίνη του νεκροῦ στους ὤμους (αφού ο Ἀυτοκράτωρ ἦταν ἀρχηγός του στρατοῦ). Στο ναὸ των Ἀγίων Ἀποστόλων μπρος στον ἀνοικτὸ τάφο ο Πραιπόσιτος²²⁷ ἀναφωνοῦσε ἀπευθυνόμενος στον νεκρό: «Εἴσελθε Βασιλεῦ. Καλεῖ σε ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καί Κύριος τῶν Κυριευόντων. Ἀπόθου τό στέμμα ἀπό τῆς κεφαλῆς σου». Ἐσκυβε, ἀφαιροῦσε το στέμμα ἀπό το κεφάλι του νεκροῦ αυτοκράτορα και τοποθετοῦσε μια πορφυρή μεταξωτή ταινία. Ἐπειτα οι «ἄγιλωνες» της Ἀγίας Σοφίας ἐπέβλεπαν τους ἐργάτες για την τοποθέτηση της σοροῦ στην ἐιδική λάρνακα²²⁸.

Η ἴδια τελετὴ προβλεπόταν και για την κηδεῖα «Ἀυγούστας»(συζύγου του αυτοκράτορα). Η νεαρή σύζυγος ἡγεμόνα ἀν τύχαινε να πεθάνει στη γέννα, την ἔντυνα με λευκό νυφικό χρυσοκέντητο με μαργαριτάρια και πολύτιμους λίθους²²⁹.

²¹⁶ Ἀρτεμίδωρος, 2.3.24 και 2.3.28.

²¹⁷ Κωδινός, 107. 4

²¹⁸ Κωδινός, 106. 3.

²¹⁹ Κωδινός, 284. 1-15

²²⁰ Κωδινός, 284. 15-285.2

²²¹ Γρηγοράς 2.612.5

²²² Πανάρετος, 366-367).

²²³ D. Petrakakos; Die Toten ira Recht σ. 13.

²²⁴ Ευσεβίου, Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως, Migite, P. G. 20. 1221. Σ ω κ ο ἄ τ ο υ ς, Ἐκκλ. ἱστορ., Migne, P. G. 67. 180. s

²²⁵ Γ. Παχυμέρη, Μιχαήλ Παλαιολόγος 1. 125. 12

²²⁶ καί ἰὸ κορμίν του μ' ἄρματα ὀλάργυρα τό ντύνου, / στεφάνι στά χρυσά μαλλιά ὀλόχρυσο τ' ἄφινου. (Κορνάρου, Ερωτόκριτος Δ'. 1955 ἐκδ. Ξανθοῦδίδου)

²²⁷ Ο πραιπόσιτος μέχρι τον 11^ο αι. ἦταν προϊστάμενος στις υπηρεσίες του παλατιοῦ και ἀνώτατος αὐλικὸς ἀξιωματοῦχος.

²²⁸ Πορφυρογέννητος² 2.84.8 – 2. 85.4

²²⁹ Διήγησις πολυπάθους Ἐπολλώνιου Τύρου στίχ. 391-394 (W a g n e r, Garmina Graeca medii aevi σ. 261).

Αυγούστες που εκθρονίζονταν συνήθως πέθαιναν λησμονημένες μακριά από το Ιερόν Παλάτιον (σε κάποιο Μοναστήρι ή σε κάποιο φρούριο εξόριστες). Και πολλοί αυτοκράτορες δολοφονημένοι θάβονταν χωρίς τιμές. Τον Μιχαήλ Γ' οι δολοφόνοι τον τύλιξαν στο σάγισμα του ἵππου και τον έθαψαν στη μονή τῆς Χρυσοπόλεως. Αργότερα όμως ο Λέων ΣΤ' μετέφερε τά λείψανά του με φέρετρο από κυπαρίσσι και τά έθαψε στο Ναό τών αγίων Αποστόλων. Και τό πτώμα του Νικηφόρου Φωκά οι δολοφόνοι το μάζεψαν όπως – όπως τα μεσάνυκτα και το έθαψαν κρυφά. Τέλος τον Μιχαήλ Η', ο γιός του, Ανδρόνικος, απαγόρευσε να τον θάψουν με νόμιμο τρόπο διότι είχε συνεργαστεί με τους Λατίνους..

Το Αιγυπτιακό έθιμο να διατηρούν τη σορό του Αρχιερέα καθιστή «επί σκιμποδίου» ήδη από τον 4^ο αι. θεωρήθηκε αιρετικό και κατακρίθηκε από τον Άγιο Αντώνιο²³⁰. Όλοι όμως οι κληρικοί κηδεύονταν με τα άρχιερατικά ή ιερατικά τους ἄμφια²³¹. Οι Άρχοντες που έρχονταν στην κηδεία του Πατριάρχη φορούσαν συνήθως «άσπρα χλανίδια». Όμως αν η κηδεία γινόταν Κυριακή, όπως του Πατριάρχη Σεργίου και «των επισκόπων Θωμά και Κυριακού» οι επίσημοι που συνόδευαν τη σορό αντί λευκών, φορούσαν «χροακά» (χρωματιστά)²³².

Οι μοναχοί κηδεύονταν φορώντας το μοναχικό «σχήμα τους»²³³ Η Αγία Μελάνη η Ρωμαία κηδεύτηκε με στιχάριο, μαφόριον, λεβήτωνα, ζώνη και κουκούλιον, τυλιγμένη σε λευκό σινδόνιο. Για προσκέφαλο ένα κουκούλιο διπλωμένο στα τέσσερα)²³⁴.

---

²³⁰ Βίος Αντωνίου, κεφ 90.

²³¹ Σιμεών Θεσσαλονίκης Περί της Ιερᾶς Τάξεως της Κηδείας κεφ. ΤΞΑ' PG 155, 676.

²³² Πορφυρογέννητος² 630.12-631.40

²³³ Μικρογραφία σε χειρόγραφο ΙΒ' αιώνος.(A. Parmentier, Album historique 1. 140).

²³⁴ Βίος Αγίας Μελάνης της Ρωμαίας, Α.Β. τ. 22 (1903), σ. 49. 10-15

ΣΤ. ΑΠΟ ΤΟ «ΤΡΙΒΩΝΙΟΝ» ΤΩΝ ΑΣΚΗΤΩΝ ΣΤΗΝ «ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΣΤΟΛΗ»

Οί άσκητές πού γνώρισε ό Μ. Αθανάσιος στήν έρημο τής Αιγύπτου φοροῦσαν «διφθέρες» (χιτῶνες από δέσμα) γιά νά θυμοῦνται τόν Προφήτη Ἡλία²³⁵. Ἡ σκληρή χειρωνακτική έργασία τους άπαιτοῦσε ιδιαίτερα άνθεκτικό «άχειρίδωτο χιτῶνα» δεμένο στή μέση μέ «δερμάτινη ζώνη» άνάλογο μέ τόν «χιτωνίσκο» πού φοροῦσαν οί «πένητες» στήν έπαρχία²³⁶. Στά πόδια φοροῦσαν «σανδάλια»²³⁷ ἐνῶ γιά τόν καυτό ἥλιο τής έρήμου χρειαζόταν «κουκούλιον». Ὁ Σιλβιανός φοροῦσε σανδάλια πλεγμένα από χόρτα. Δερμάτινα ἐνδύματα φοροῦσαν τόν 5^ο αἰ καί οί άσκητές τής Συρίας καί τής Παλαιστίνης ὅπως ό Συμεών ό Στυλίτης²³⁸. Ὁ άσκητής Θεόδωρος ὀνομάστηκε Τριχινᾶς διότι φοροῦσε «μάτιον τρίχινον καί άδρόν» (άπό τρίχες κασιόικας)²³⁹. Ἡ «μηλωτή από κασιόικισιο δέσμα» ἦταν προσφιλής σέ πολλούς άσκητές²⁴⁰. Ἰδια σχεδόν άμφίεση μέ «διφθέρες» καί «κουκούλιον» συναντᾶμε καί σέ γυναικεία άσκητήρια τής Αὐγύπτου²⁴¹ ἐνῶ πολλές άσκήτριες δέν ἠθελαν νά φοροῦν ὑποδήματα (ὅπως μία μαθήτρια τής μητέρας Ταλίδος)²⁴².

Τό 340 θεσπίστηκε ὀμοιόμορφη έμφάνιση τῶν μοναχῶν²⁴³. Ὁ Μέγας Βασίλειος τήν ίδια σχεδόν εποχή καθιέρωσε το ελληνοπρεπές φιλοσοφικό «τριβώνιο» ὡς ὀμοιόμορφη στολή γιά ὅλους τούς μοναχούς. Τό ένδυμα αὐτό τό γνώριζαν πολλοί άσκητές τής Αιγύπτου πού εἶχαν έπισκεφθῆ τήν Ἀθήνα²⁴⁴. Ὁ Μ. Βασίλειος τό εἶχε καθιερώσει ὡς καθημερινό του ένδυμα²⁴⁵. Εἰρωνεία τής τύχης: ἐνῶ ἡ φιλοσοφία βρισκόταν σέ παρακμή καί οί άπατεῶνες μέ «τρίχινά τριβώνια»²⁴⁶ έξαπατοῦσαν τόν κόσμο προσποιούμενοι τό φιλόσοφο, τήν ίδια στιγμή ό Μ. Βασίλειος καθιέρωνε νέα γενιά «φιλοσόφων» πού θά τιμοῦσαν τόν «τρίβωνα». Ὁ Άγιος Παχώμιος ὄρισε νά φοροῦν οί μοναχοί «λεβιτῶνα μέ ζώνη από λινάρι»²⁴⁷ (έτσι ὀνόμαζαν στήν Προῦσα τόν τρίχινο χιτῶνα)²⁴⁸. Ἐπειδή δενόταν μέ ζώνη στή μέση ἔγινε γνωστό ὡς «ζωστικό». Σύμφωνα μέ τόν κανονισμό ἔπρεπε νά κατασκευάζεται από εὐτελές ὑφασμα ὅπως αὐτά πού φοροῦσαν οί δοῦλοι καί οί πτωχοί. Γι' αὐτό συνήθως τό ὀνόμαζαν «ράκος» (κουρέλια)²⁴⁹. Παραφθορά τής λέξης «ράκος» εἶναι το «ράσο». Τό χειμῶνα πάνω από το ζωστικό φοροῦσαν μάλλινο «παλλίον» ἐνῶ τό καλοκαίρι φοροῦσαν «μανδύα» πού κάλυπτε καί τό κεφάλι. Ὁ Ἅγ Βενέδικτος επέβαλε τό λεβιτῶνα στή Δύση μέ εἰλάχιστες τροποποιήσεις. Στήν Ἀνατολή τό παλλίον πῆρε τήν τελική μορφή έξώρασο.

Τελικά τόν 6^ο αἰ. οί μοναχοί άναγνωρίστηκαν καί από τήν άστική νομοθεσία ὅτι ζοῦν φιλοσοφικό βίον²⁵⁰. Ἡ άναγνώριση τής προσφορᾶς τους εἶχε μεγάλη ἐπιρροή ὄχι μόνο στή ζωή ἀλλά καί στήν άμφίεση τοῦ ιερατείου. Οἱ έπίσκοποι ἄρχισαν νά επιλέγονται από μοναστήρια ὅπως οί άσκητές τής Νιτρίας Σεραπίων (στην Ηράκλεια τής Θράκης)²⁵¹ καί Διόσκορος (στην Ερμούπολη τής Αιγύπτου)²⁵². Αὐτοί έφεραν καί τήν ένδυμασία τους στόν έπισκοπικό θρόνο. Οἱ συνεργάτες τους – μοναχοί – πού τοποθετοῦσαν σέ μεγάλες ένορίες ἢ σέ έπιτελικές θέσεις, κυκλοφοροῦσαν μέ τριβώνιο καί μανδύα (ζωστικό καί έξώρασο). Δέν ἄργησε τό ένδυμα τῶν μοναχῶν νά καθιερωθῆ ὡς επίσημο καθημερινό ένδυμα ὅλου τοῦ έφημεριακοῦ κλήρου. Μάλιστα στή Δύση, ὁ έπίσκοπος Ἅγ Πατρίκιος φοροῦσε «casula» ἢ «άμφίμπαλον», ένδυμα πού φοροῦσαν μόνο οί πτωχότερες τάξεις, καί τό καθιέρωσε ὡς λειτουργικό ἄμφιον τῶν Κελτῶν. (Ὁ Ἅγ Ἰσίδωρος θεωρεῖ ὅτι ὁ άμφίμπαλος ἀρχικά εἶχε καί «κουκούλι») ²⁵³.

Ἡ δύναμη πού απέκτησαν οί μοναχοί μέ τήν άναγνώριση από τήν πολιτεία έφερε καί ἄλλα, ὄχι τόσο θετικά άποτελέσματα: Ὁ αὐτοκράτωρ μποροῦσε νά καλεῖ σέ συνεστίαση ἡγουμένους καί «άββάδες»

²³⁵ Σωζομενός, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, 3.14.6

²³⁶ Σωζομενός, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, 3.14.7.5

²³⁷ P. Gautier, Τυπικόν Σεβαστοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ. κεφ. θ, στίχ. 817

²³⁸ Κεδρινός Σύνοψις Ἱστοριῶν, 1.596.19

²³⁹ Βίος Ἁγίου Θεοδώρου, Acta Sanctorum Vollandiana, Aprilis, I, ix

²⁴⁰ Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ἱστορία, 32.3.5

²⁴¹ Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ἱστορία, 34.1.9

²⁴² Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ἱστορία 59.2.3

²⁴³ Κανόν 12 τής ἐν Γάγγρα Συνόδου. Hefele-Leclercq, "Hist. des Conc.", I, 1037

²⁴⁴ Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ἱστορία, 32.2.4

²⁴⁵ Σουίδα, lamda 220.1

²⁴⁶ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Περί Διορθώσεως Μοναχικοῦ Βίου, PG 135, 830

²⁴⁷ Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ἱστορία, Περί Σαραπίωνος, 37.6.2

²⁴⁸ Γρηγόριος Ναζιανζίνος, Εἰς τόν Μέγαν Βασίλειον Ἐπιτάφιος, 61.3.2

²⁴⁹ Ν Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ἱστορία, 1. 127. 24 Γεώργιος Μοναχός, Πρόλογος Χρονικῆς Ἱστορίας, 343. 7 κ.ε

²⁵⁰ Ἰουστινιανός, Νεαρά Ε', 31.24

²⁵¹ Τον επέλεξε ο Ιω. Χρυσόστομος. Σωζομενός, 8.19.8.5. Ὁ Σεραπίων ἦταν ένας από τους τρεις «Μακρούς Αδελφούς» Σωζομενός, 8.12.1.3.

²⁵² Σωζομενός, 8.12.2.3. Ὁ Διόσκορος ἦταν ένας από τους τρεις «Μακρούς Αδελφούς» Σωζομενός, 8.12.1.3.

²⁵³ Catholic Encyclopaedia, λήμμα "Chasuble"

μέ ειδική πρόσκληση («βασιλικόν σφραγίδιον»). Στο τραπέζι παρακάθονταν «στιγηδόν κατά τήν οικείαν τάξιν καί τήν ἀρμόζουσαν δόξαν» ηγούμενοι καί ἐπίσκοποι φορώντας φελώνιο ή σκαραμάγγιο ή ἄλλο παλιόν ἀνάλογο μέ αὐτά πού φοροῦσαν οἱ αὐλικοί²⁵⁴. Σιγά – σιγά ή χλιδή σέ μεγάλα μοναστήρια ἔγινε σκανδαλώδης. Τόν 11^ο αἰ ὑπῆρχαν μέχρι καί τρεῖς «τάξεις» μοναχῶν. Οἱ προνομιούχοι τῆς «πρώτης τάξης» γιά τά ἐνδύματά τους ἔπαιρναν ἐτησίως «εἴκοσι νομίσματα», οἱ «δευτέρας τάξεως» ἔπαιρναν 15 καί οἱ «τρίτης τάξεως» μόνο δέκα²⁵⁵.

Ιερεῖς πού δέν προέρχονταν ἀπό μοναστήρι, μέχρι τόν 7^ο αἰ δέν φοροῦσαν κάποια παράξενη στολή ή ἰδιαίτερα διακριτικά. ἄλλωστε στό Βυζάντιο δέν ὑπῆρχαν κλειστά ιερατικά γένη ή οἰκογένειες ὅπως στήν Περσία ή στούς Ἑβραίους²⁵⁶. Βέβαια δέν ἔλειπαν γονεῖς πού προόριζαν τό γιό τους γιά ἐπίσκοπο ὅμως κάθε πιστός μέ τά ἀπαραίτητα προσόντα μπορούσε νά φθάσει σέ μεγάλα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιφάνιος (6^ο αἰ) καταγόταν μέν ἀπό «ιερατική γενεά» καί «ἀπό νηπιακή σχεδόν ἡλικία κοσμοῦσε τήν ἐκκλησία»²⁵⁷ ὅμως στήν ἐξέλιξή του ἔπαιξαν σηματικότερο ρόλο ἄλλα προσόντα του. Στήν τέλεση τῆς Θ. Λειτουργίας ὁ ιερέας δέν χρειαζόταν ἰδιαίτερη φανταχτερή στολή. Μία μάλλινη ή λινή tunica alba (λευκός Ἀλεξανδρινός «ποδήρης χιτῶν») καί «Δαλματική» ὅπως ἐκεῖνη πού φοροῦσε καί ὁ Ἅγ Κυπριανός στό μαρτύριό του²⁵⁸ ἄρκοῦσαν. Ὁ Μ Ἀθανάσιος φοροῦσε «στιχάριν καί βιβρίν» (μανδύα ὅπως ἄσκητές τῆς Αἰγύπτου)²⁵⁹. Ἄλλωστε τό 428 ὁ Ρώμης Κελεστίνος ὑποστήριξε ὅτι «ή διαφορά ἐνός κληρικοῦ ἀπό τούς λαϊκοῦς πρέπει νά εἶναι στήν παιδεία καί στήν συμπεριφορά καί ὄχι στή στολή»²⁶⁰. Ἀργότερα, ή tunica alba ἔγινε «στιχάριο» μέ λίγες διαφορές ἀπό τό στιχάριο τῶν πατρικίων. Ὁ μανδύας ἔγινε «φαιλόνιο»²⁶¹ ὅπως αὐτά πού φοροῦσαν πατρικιοί.

Επίσκοποι καί διάκονοι εἰκονίζονται ἀσκεπεῖς. Μέχρι τόν 7^ο αἰ. δέν εἶχε ἀκόμη καθιερωθεῖ «κίδαρις» καί «στρόφιον»²⁶² (διακριτικά ιερέων 10^ο αἰ.). Μέχρι τό 532 μ.Χ. στήν «οἰκουμένη» τά λειτουργικά ἐνδύματα ἦταν παντοῦ ἴδια. Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Παῦλος φοροῦσε ὡς διακριτικό βαθμοῦ, «ὠμόφορο» (ὕφασμάτινη λωρίδα μέ σταυρούς πού κατέληγε σέ κρόσσια). Ὅταν ἐξορίστηκε στήν Κουκουσό, ὄπαδοί τοῦ Ἀρείου τόν ἐπνίξαν χρησιμοποιώντας αὐτό τό ὠμόφορο²⁶³. Στή Ραβέννα ὁ Ἐπίσκοπος Μαξιμιανός πᾶνω ἀπό τό «στιχάριον» καί τή «Δαλματική»²⁶⁴ φοροῦσε μανδύα καί λευκό «ὠμόφορο» ἴδιο μέ τοῦ ἐπισκόπου Παύλου. Ὁ Διάκονος καί ὁ Ὑποδιάκονός του φοροῦσαν στιχάριο καί Δαλματική. ἴδια στολή μέ λευκό ὠμόφορο φοροῦσε ὁ ῤεπαράτους, στή Ραβέννα τό 671²⁶⁵. Τό ὠμόφορο δέν δίστασαν πολλοί ἐπίσκοποι ὅταν χρειάστηκε, νά τό «ἀποθέσουν» (νά παραιτηθοῦν) ὅπως ὁ ἐπίσκοπος Γερμανός ὅταν τοῦ ζητήθηκε νά προδώσει τήν ὀρθοδοξία²⁶⁶. Ἰδιαίτερη στολή δέν εἶχαν τόν 4^ο αἰ οὔτε οἱ Διακόνισσες Ὀλυμπιάδα καί Σαββινιανή. Ἄρκοῦσαν γι' αὐτές τά «ἀπλᾶ καί καθημερινά ἱμάτια»²⁶⁷. Ὅμως τόν 10^ο αἰ ὅλα εἶχαν ἀλλάξει: Στο «Γυναικίτην Νάρθηκα» τῆς Ἀγ Σοφίας υπήρχε χώρισμα μέ τις στολές διακονισσῶν²⁶⁸.

Από τόν 6^ο αἰ. ή τελετουργική στολή τοῦ ιερέα διαφέρει ἀπό τό καθημερινό του ἱμάτιο. Θεολογικό ὑπόβαθρο γι' αὐτή τήν ἀλλαγὴ μπορούμε νά ἀναζητήσουμε στά μέσα τοῦ 4^ο αἰ ὅταν ὁ Παυλῖνος ἐπίσκοπος Τύρου μίλησε γιά «ιερατική τοῦ Ἀγίου Πνεύματος στολή»²⁶⁹. Εἶναι ἄγνωστο πότε ἐπικράτησε ή ἐνδυμασία τῶν ιερέων νά ὀνομάζεται «ιερά αμφια»²⁷⁰ ἀφοῦ σέ παλαιές ἀναφορές ὀνομάζεται «ιερατική στολή»²⁷¹ ή «ιερά ἐρέα»²⁷², ἐνῶ ὁ ὅρος «ιερά αμφια» χρησιμοποιεῖται σέ παλαιά Εὐχολόγια μόνο γιά τά καλύμματα Ἱερῶν Σκευῶν. Μέχρι τούς πολέμους τοῦ Ἡρακλείου ὑφαίνονταν ἀπό μαλλί προβάτου («ἐριουργεῖς στολαί»). Ἴσχυε ἀκόμη ή Ἀρχή τῆς Διακρίσεως μεταξύ Ἱερατικῆς στολῆς καί βασιλικῆς ἀλουργίδος πού διατύπωσε ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων²⁷³. Τέλος 6^ο αἰ ὀλοκληρώθηκε ή τυποποίησή τοῦ

²⁵⁴ Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 747.21

²⁵⁵ P. Gautier, Τυπικόν Σεβαστοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ. κεφ. θ, στίχ. 825-834

²⁵⁶ Τόν 1^ο αἰ ὁ Ἀπόστ Ἰωάννης ἔγινε Ἱερέυς «τό πέταλον πεφορακῶς» (διακριτικό Ἑβραίων Ἱερέων). Εὐσέβιος, 3. 31. 3. 8

²⁵⁷ Ἰουστινιανός, Νεαρά Γ', 23.41

²⁵⁸ Catholic Encyclopaedia, λήμμα "St. Cyprian of Carthage"

²⁵⁹ Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ἱστορία, 63. 2. 3

²⁶⁰ Mansi, "Concilia", IV, 465

²⁶¹ γιά νά θυμίζει τόν «φαιλόνην» πού φοροῦσε στίς περιοδεῖες ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Β' Τιμόθ. δ' 13)

²⁶² Σουίδα, kappa, 1588.4

²⁶³ Κεδρινός, Σύνοψις Ἱστοριῶν, 1.529.9 - 10.

²⁶⁴ (Συνοδεία Ἰουστινιανοῦ, ψηφιδωτό τοῦ 547 Ἀγ Βιταλίου). Delvoye. σελ. 113 καί εἰκ. 25

²⁶⁵ Συνοδεία Κωνσταντίνου Δ' Πωγωνάτου, ψηφιδωτό τοῦ 671, Ἀγίου Ἀπολωναρίου)

²⁶⁶ Γεώργιος Μοναχός, Πρόλογος Χρονικῆς Ἱστορίας, 001. 743. 7 κ.ἔ

²⁶⁷ Ἰω. Χυσόστομος, Πρός Ὀλυμπιάδα, Ἐπιστολή Η', 088. 8. 6. 3

²⁶⁸ Πορφυρογέννητος, Περί Βασιλείου Τάξεως, 011. 1. 171. 10

²⁶⁹ Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, 10.4.2.1

²⁷⁰ Ὁ ὅρος «ἀμφιον» γνωστός ἀπό τήν Κλασική ἐποχή (Σοφοκλέους «Μώμοις», στοΤ. G, F Vol. IV:

²⁷¹ Εὐχολόγιον τό Μέγα, Ἐνετήσιον, 1863, 326

²⁷² τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13^ο αἰ ὁ Ἐπίσκοπος Νικαίας Νικήτας Χωνιάτης. Ἱστορία, AndronI, pt1.285.19

²⁷³ «...ἀλουργίς γάρ βασιλεῖς. οὐχ ἱερεῖς ποιεῖν εἴωθεν» Κεδρινός, Σύνοψις Ἱστοριῶν, 1.559.6

ιερατικού σχήματος στη Δύση²⁷⁴ και άρχισε ή διαφοροποίηση από τη στολή της Ανατολής²⁷⁵. Ένῳ ὁ λαϊκός χιτών είναι κοντύτεροι και κομψότεροι ανάλογα με τη μόδα, αντίθετα ὁ ιερατικός ποδήρης χιτών, ή Δαλματική και ή χλαμύδα στην ἐπισκοπή Ρώμης παραμένουν ἀμετάβλητα.

Η τυποποίηση της Ἱερατικής Στολής ἐπηρέασε και τὸ πρωτόκολλο τοῦ Μεγάλου Παλατίου. Ὁ Πατριάρχης φορώντας φελόνιο και ὠμόφορο ἀνάλογο με τὸ «χρυσοπερίκλειστον σαγίον» τοῦ αὐτοκράτορα συμμετεῖχε σέ παρελάσεις και εὐλογοῦσε τή νέα σοδειά²⁷⁶. Φορώντας ὠμόφορο προσερχόταν στο «Ἀναστασιακό Τρίκλινο» ὅπου συναντοῦσε τὸν αὐτοκράτορα. Ἐκεῖ ἔβγαζε ὁ αὐτοκράτωρ τὸ «σαγίον» και ὁ πατριάρχης τὸ «ὠμόφορο», κάθονταν στο τραπέζι και ἔπιναν ἀπὸ τὰ «κουκουμάρια» πού τούς προσέφεραν²⁷⁷. Σέ πανηγύρεις ὅπως τῶν Φώτων οἱ ἐπίσκοποι ξεκινούσαν ἀπὸ τὸν ναὸ φορώντας «λειτουργικές στολές ἐκτός ἀπὸ τὸ ὠμόφορο» γιὰ νὰ παρακαθήσουν σέ ἑορταστικό τραπέζι πού παρέθετε ὁ αὐτοκράτωρ²⁷⁸. Στὸ τραπέζι μπορούσαν νὰ παρακαθίσουν και ἐφημέριοι τῆς Ἁγίας Σοφίας με «λευκὸ φελόνιο» ἐνῳ ψάλτες και χορωδία στο γεῦμα φοροῦσαν «λευκὸν καμίσιον»²⁷⁹.

Ἡ ἐθιμοτυπία στο Ἱερόν Παλάτιον προέβλεπε «χρυσοπερίκλειστες» στολές γιὰ κάθε ἐπίσημη ἑορτή. Οἱ προσκαλούμενοι ἱερεῖς ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν τὸ πρωτόκολλο. Ἦταν ἐπόμενο ή ἱερατική ἐνδυμασία νὰ ἀκολουθήσει ἀνάλογη ἐξέλιξη. Τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς πού ἀρχικά ἦταν τὸ «κουκούλιον» τῶν μοναχῶν, ἀπὸ πολὺ ἐνωρίς ἐξελίσσεται σέ ἕνα εἶδος «τρίχινου πύλου» πού εἶχαν ἀντιγράψει οἱ στρατιωτικοί και οἱ πατρικιοὶ ἀπὸ τὴν Περσική Ἐθιμοτυπία. Εἶναι τὸ «καμελαύκιον» ή «κίδαρις»²⁸⁰ πού δέν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὸν «Φρύγιον Πιλίον»²⁸¹. Ἦμοιαζε με «κατασκευὴ σπυρίδος»²⁸² γι αὐτὸ πολλοὶ τὸ σχολίαζαν εἰρωνικά. Ὁ πάπας Γρηγόριος Α' (590) εἰκονίζεται με ἕνα τέτοιο κάλυμμα («καμελαύκιο – Τιάρα»)²⁸³, εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν ἦταν ὁ πρῶτος πού τὸ καθέρωσε, ἀφοῦ σέ πρώιμη εἰκόνα ὁ Ἅγ Σπυρίδων φορεῖ τὸ ἴδιο σχεδόν κάλυμμα. Μάλιστα ὑπάρχουν ἐρευνητές πού συνδέουν τὸ ὄνομα Σπυρίδων με τὴν «κατασκευὴ σπυρίδος» πού φοροῦσε.

Στὴν «Ψευδοκωνσταντίνειο Δωρεά» (8^οαι) ἀναφέρεται «Διάδημα ἦτοι στέμμα»²⁸⁴ πού ὁ Κωνσταντίνος Α' δῆθεν πρόσφερε στὸν Ἐπίσκοπο Ρώμης. Εἶναι προφανές ὅτι δέν προκειται γιὰ τὸ Ρωμαϊκό Διάδημα πού φοροῦσε ὁ Κωνσταντίνος ἀλλὰ κάτι μεταξύ καμελαυκίου τοῦ πάπα Γρηγορίου και «Κλαφτ» τῶν Φαραῶ τῆς Αἰγύπτου. Αὐτὸ συμπεραίνεται ἀπὸ νομίσματα με τὸν πάπα Σέργιο Γ' (904) και Βενέδικτο Ζ' (974) νὰ φοροῦν τὸ «Καμελαύκιο» σέ πῶ ἐξελιγμένη μορφή με χρυσὸ στέμμα στη βάση και «ἐπιρριπτάριον» (ἐπανωκαλύμμαχο με δύο ταινίες δεξιά και ἀριστερά πού μοιάζει με τὸ Αἰγυπτιακό «Κλαφτ»).

Λέγεται ὅτι ὁ πάπας Γρηγόριος Ζ' Ἰλδεβράνδης (1073) προσέθεσε στο Καμελαύκιο ἕνα διάδημα πού ἔφερε ἐπιγραφή «Corona regni de manu dei» (βασιλικὸ διάδημα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ θεοῦ) και ὁ Ἰννοκέντιος Γ' 1295 προσέθεσε τρίτο στέμμα με ἐπιγραφή «Diadema imperii de manu Petri» (αὐτοκρατορικό διαάδημα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Πέτρου) διαμορφώνοντας ἔτσι τὸν τύπο Παπικῆς Τιάρας πού διατηρήθηκε μέχρι τὸ 1963²⁸⁵. Ὅμως ή φήμη αὐτὴ κρίνεται ἀναξιόπιστη ἀφοῦ Διώροφη μίτρα - τιάρα εἶναι γνωστὴ τὸν 9ο αἰ.²⁸⁶ Ἄλλωστε ὁ Πάπας Νικόλαος Β' (1058) εἰκονίζεται με διπλὴ τιάρα ὅπως αὐτὴ πού ἀποδίδεται στὸν Ἰλδεβράνδη ἐνῳ ὁ Ἅγ Σιλβέστρος²⁸⁷ φορεῖ τιάρα με ἐπιρριπτάριον δεξιά και ἀριστερά – αὐτὴν πού ἀποδίδεται στὸν Ἰννοκέντιο Γ'.

Τὸν 11^ο αἰ. ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἔλαβε τὴν ἄδεια νὰ κυκλοφορεῖ στη Πόλη τρεῖς φορές τὸ ἔτος φορώντας αὐτοκρατορικό «σάκο» και πλατὺ σκιάδιον²⁸⁸. Τὴν ἴδια ἐποχὴ εἶχε πιά καθιερωθεῖ ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης και οἱ καρδινάλιοι νὰ κυκλοφοροῦν ἐφιπποὶ με «ἐρυθροβαφῆ πέδιλα και ἐνδύματα» ὅπως ὁ λεγάτος Πελάγιος. Ἀκόμη και ή «ἐφεςτρίς» (πού ἔστρωναν σέ σαμάρη ή σέλα) και «τά χαλινὰ τοῦ

²⁷⁴ 875: Ἐγκύκλιος Πάπα Ἰωάννη Ζ' «Apostolicæ sententia usque adeo Sedis prævaluit, ut voluntarie omnes Anglorum clerici, sub ipsis vigiliis S. Gregorii, laicalem et sinuosum, sed et curtum, habitum deponentes, talaris tunicas Romanas induerent» Jaffé-Wattenbach, Reg. RR. PP. 2995

²⁷⁵ Πρῶτα βήματα γιὰ τὴ διαφοροποίηση Ανατολῆς Δύσης στη Σύνοδο Μπράκαρα Αὐγούστα (572)

²⁷⁶ Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 769...

²⁷⁷ Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 1. 14. 22

²⁷⁸ Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 754..

²⁷⁹ Πορφυρογέννητος Περί Βασιλείου Τάξεως, 754..

²⁸⁰ Σουῖδα kappa1588.1 - 1589. 1

²⁸¹ Herbert Norris, Church Vestments (Dutton 1950, ἐπανεκδ. Dover, 2002, σελ. 108–115

²⁸² Κεδρηνός Σύνοψις Ἱστοριῶν 1.297.13

²⁸³ Catholic Encyclopedia λήμμα «mitra»

²⁸⁴ Φειδᾶς, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. β'

²⁸⁵ Bango 591-681, lib. VII, 2, σ. 672. Ceccheli, Vita di Roma, 2. σ. 970. Ladner, Papstbildnisse 2, σ. 24

²⁸⁶ Heraldry στο Catholic Church, Humanities: 1978 σ. 50

²⁸⁷ σέ τοιχογραφία τοῦ 1247 στο ναὸ τοῦ Ἅγ Σιλβέστρου Ρώμης

²⁸⁸ Ὁ Ἀνδρόνικος Β' ἀπένειμε τὸν σάκο ως προνόμιο στον μητροπολιτὴ Μονεμβασίας (Ράλλη και Ποτλὴ Σλυνταγμα τ.Ε' σελ 337).

ἵππου» ἦταν πορφυρᾶ²⁸⁹. Ὁ πάπας Κωνσταντῖνος στήν Πενθέκτη Οἰκουμενική Σύνοδο (691) φοροῦσε «τίμια ἐμβάδια» (ὑπόδημα χωρίς κορδόνια) καί σύμφωνα μέ τό ἔθιμο ὁ Ἰουστινιανός Β΄ γονάτισε καί τά ἀσπᾶστηκε²⁹⁰. Ὁ Πατριάρχης δέν ἤθελε νά ὑστερεῖ ἀπέναντι στόν Πάπα. Ἐτσι ὁ Μιχαήλ Κηρουλᾶριος διεκδίκησε καί ἔλαβε ἀπό τόν Ἰσαάκιο Κομνηνό τό προνόμιο νά φορεῖ βασιλικά «κοκκινοβαφή πέδιλα»²⁹¹.

Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου μέ διάταγμα τοῦ Ζήνωνος ἔλαβε μοναδικό προνόμιο νά φορεῖ «κόκκινο ζωστικό», νά υπογράφει ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ μέ «κινάβαρι» (μελάνη ἐρυθροῦ χρώματος) καί νά κρατεῖ «ποιμαντική ράβδο σέ σχῆμα βασιλικοῦ σκήπτρου»²⁹². Ὅμως δέν ἀναφέρεται πουθενά στην αρχαία παράδοση ὑποχρέωση τοῦ ἐπισκόπου νά κρατεῖ ράβδο. Παλαιοχριστιανικές εἰκόνες δέν την προδίδουν ὡς συστατικό ἢ ἐξάρτημα ἱερατικῆς στολῆς. Στή Ραβέννα καί στόν Ἅγιο Δημήτριο οἱ εἰκονιζόμενοι ἐπίσκοποι δέν κρατοῦν ράβδο. Πολλές ἐρμηνεῖες δόθηκαν γιά πιθανή προέλευσή της: Πολλοί την ἀνάγουν στον «καλάβροπα», (τήν βουκολική ράβδο τῶν ἀρχαίων)²⁹³, ἄλλοι σε ἱερά σύμβολα Τυρινῶν καί Ρωμαίων ποντιφικῶν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ «Αουγούρες» (οἰωνοσκόποι - μάντις στην Αρχαία Ρώμη) κρατοῦσαν τό «Λίτους» (ραβδί με σπυροειδή καμπύλη στην ἐπάνω ἄκρη)²⁹⁴, ἄλλοι την συνδέουν με λόγια του Αποστόλου Παύλου²⁹⁵ ἢ με τό ραβδί του Πέτρου²⁹⁶. Οἱ περισσότεροι ἐρευνητές προτιμοῦν τό ραβδί πού βαστοῦσαν μοναχοί τῆς Ανατολῆς σέ περιοδεῖες²⁹⁷. Μέ τέτοια ἔννοια τήν ἀναφέρει σέ ἐπιστολή του προς τοὺς Ἐπισκόπους Ναβάρρας καί Βιέννης. Ὁ πάπας Κελεστίνος Α΄ (432)²⁹⁸. Ἡ ἀρχαιότερη γνωστή ποιμαντική ράβδος ἦταν ἀπό ξύλο κυπαρισσίου κι αὐτό θυμίζει τα Ομηρικά «σκήπτρα» τῶν «δικασπῶν»²⁹⁹ καί τό ξύλινο «σκήπτρο» του Αχιλλέα.

Οἱ ἀρχαιότερες γνωστές Ποιμαντικές Ράβδοι ἦταν ἀπό κυπαρίσσι. Ἡ ἐπιχρυσωμένη ἢ ἐπάργυρη κορυφή τους εἶχε τή μορφή ἐλληνικοῦ Τ. Τον 6ο αἰ. ὁ Ἅγιος Μαλό Επίσκοπος τῆς Aleth κρατοῦσε Ράβδο ἀπό ἐπισμαλωμένο χαλκό (τό σχῆμα τῆς θυμίζει ραβδί οδοιπόρου³⁰⁰ (τέτοιο ραβδί κρατά καί ὁ «ασκητής τῆς Ἀπίας Ὀδοῦ» καί ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ἐπισκοπική Ράβδος συμβολίζει τόν «Νάρθηκα» καί τό «ραβδί» τῶν Ἀσκητῶν)ς Πρώτη ἐπίσημη ἀναφορά σέ λειτουργική χρήση τῆς Ράβδου ἔχουμε στόν ΚΖ Κανόνα τῆς Δ ἐν Τολέδω Συνόδου.

Μεταξύ 11ου - 13ου αἰ. στη Δύση οἱ Ποιμαντικές Ράβδοι ἀποκτοῦν πλούσια διακόσμηση. Το 1216 ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος Γ΄ κρατά περίτεχνη Ράβδο ἀπό ἐλεφαντοστό. Γιά πρώτη φορά ἡ κορυφή τῆς δέν ἔχει τή μορφή ἐλληνικοῦ Τ ἀλλά κοσμεῖται με Λατινικό Σταυρόγύρω ἀπό τόν ὁποῖο συστρέφονται πλωγμοί φυτῶν, κλιματίδες καί δύο ὄφεις. Δέν εἶναι βέβαιο ἀν ὁ ἴδιος ὁ Ἰννοκέντιος Γ΄ κράτησε γιά πρώτη φορά Ράβδο με σκαλιστά ζῶα τῆς Αποκαλύψεως καί ἀγάλματα Ἁγίων. Τέλος, στο Μουσείο τῆς Οξφόρδης μπορούμε νά θαυμάσουμε τρεῖς Γοτθικές Ποιμαντικές Ράβδους τοῦ 1355 με πολύτιμους λίθους διακοσμημένους με ἀλληγορικά θέματα. Ἡ παράδοση λέει ὅτι ἀνήκαν στον Σεβασμιώτατο Γουλιέλμο, Αρχιεπίσκοπο Γουίντσεστερ.

Ἀνάλογη ἐξέλιξη εἶχε ἡ Ποιμαντική Ράβδος καί στην Ανατολή. Συλλογή ἀπό Ράβδους διαφόρων ἐποχῶν ἐκτίθεται στο Βυζαντινὸ Μουσείο Ἀθηνῶν καί στο Μουσείο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ Θεσσαλονίκης. Στα Μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους μπορούμε νά θαυμάσουμε Ράβδους καλυμμένες ἀπό φίλντισι, ἐπίχρυσες καί ἐπάργυρες.

²⁸⁹ Catholic Encyclopedia λήμμα «mitra»

²⁹⁰ L P, 389. Mann, I,pt.II,127 sqq.

²⁹¹ Σκυλίτζης, Ἱστορία, 643

²⁹² Ἀσαφῆς μαρτυρία τῶν Προνομίων που παραχώρησε ὁ Ζήνων στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου ὑπάρχει στο Εγκώμιον Βαρνάβα ἐδάφιο 255: «Τον δε ἐπισκοπον [Ἀνθέμιον] μεγαλῶς ὁ βασιλεὺς τιμησας, ἀπέλυσεν αὐτον ἐπὶ τὴν Κύπρον μετὰ χρημάτων πολλῶν». Βλ. καί Χρήστος Ἀργυροῦ, Διδάσκοντας τὴν Βυζαντινὴν Κύπρον, Λευκωσία 2011, σελ. 24-25. Α. Δημοσθένους, Ἡ Βυζαντινὴ Κύπρος (965-1191), Ὑλικός καί πνευματικός πολιτισμός, Ἐκδόσεις Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2002, 25-26

²⁹³ Catalani, Pont. Rom., Proleg., xx

²⁹⁴ Barbosa Pastoralis Sollicitudininis, etc., Tit. I, ch. v

²⁹⁵ Α΄ Κορινθίους δ΄ 21: « τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ πνευμάτι τε πρᾶυτητος; » (ἡ ὑπόθεση αὐτὴ στον Kirchenlex., s.v. Hirtenstab).

²⁹⁶ Reusens, Elém. d'arch. chr t., I, 504

²⁹⁷ ἀκαθόριστη μορφή 5^{ου} αἰ στό παρεκκλήσι Quo Vadis Domine τῆς Ἀπίας Ὀδοῦ στή Ρώμη

²⁹⁸ Celestine I Epistula ad episcopos provinciae Viennensis et Narbonensis. Ep. 4, PL 50 429-36

²⁹⁹ Ευστάθιος I.146.2

³⁰⁰ Ἡ ράβδος τοῦ Ἁγίου Μαλό σήμερα φυλάσσεται στον Καθεδρικό Ναὸ τῆς Bruges (Δυτικὴ Φλάνδρα - Βέλγιο).